

Ar "Árpád" B. E. Jegyzetkiadó Csoportjának Kiadványai. 4. szám.

A

K Ö Z É P K O R I N E V E L É S

T Ö R T É N E T E .

DR. MITROVICS GYULA

e.ny.r.tanár ur

egyetemi előadása.

K É Z I R A T G Y A N Á N T .

Kiadja a Bölcsészettanhallgatók "Árpád" Bajtársi Egyesülete.
Debrecen, 1935.

E 132/18

A KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTOK A
KÖZÉPKORBAN.

Nem kell azt gondolnunk, hogy az a művelődési láncolat, amely a classikus ókortól kezdődőleg végighuzódik, a római birodalom bukásával végkép megszakadt volna és így kapcsolatát és folytonosságát teljesen elvesztette volna. Ismeretes az a befolyás és átalakítás, melyet kiterjedésében is folyton erősödő kereszténység kultuszával, kulturájával és főleg irodalmával gyakorolt a római világbirodalom utolsó századaiban a halványodó és hanyatló római szellemre. Ennek az új keresztény szellemnek, világfelfogásnak és irodalomnak a folytonossága nem szakadt meg a birodalom szétbomlásával. Es mintegy hatalmas kapocs érvényesül az ó- és középkor kulturája között.

De a szorosabb értelemben vett római szellem sem halt ki egészen, legalább is nem tűnt el nyomtalanul. ISIDORUS, tudós sevillai püspök /meghalt 636/ szerzeteseknek írt reguláiban /Regula monachorum, cap. 8./ azt mondja ugyan: "A pogányok könyveit vagy az eretnekek köteteit ne olvassa szerzetes, mert jobb veszedelmes tanaikat nem ismerni, mint tapasztalat útján a tévedésnek valamely hálójába belerohanni". - Csakhogy már ez a kor keresztény irodalma maga is telve volt a klasszikus kor által termelt ideákkal; különösen a görög filozófia fogalmaival, általában erősen mutatja, hogy a klasszikus kor iskoláján ment keresztül.

Máskülönben is nagyon találóak FINÁCZYnak szavai, melyekkel kitűnő s mindenütt eredeti forrástanulmányokra hivatkozó munkájában / A középkori nevelés története, Bpest, 1914. 94. 1./ ezt az átmeneti kort jellemzi. "Bármí sok vér és nyomoruság is tapadt - úgy mond - a vándorló népek nyomdokaihoz, voltak oly római területek, melyek mellett elhaladt az ár, vagy melyek csak egy ízben láttak öldöklő csatát, fosztogatást, rombolást és pusztítást, s azután ismét békének örvendeztek".

De mielőtt tovább mennénk, vessünk egy szempillantást az átmeneti kor politikai térképére.

A népvándorlás főleg a nyugatrómai birodalom nagy provinciáiban, Hispániában, Galliában, Germániában és Britániában okozott eltolódásokat és hatalmi változásokat. Különösen nagy változásokat vont maga után a hatalmas két germán törzsenek, a nyugati és keleti gótoknak a helyváltoztatása. /Nyugati vagy keleti gót, ez nem annyira faji, mint inkább a későbbi elhelyezkedésen alapuló földrajzi elnevezés. Azok a gótok például, akik 410-ben Alarik vezetésével Rómát is megszállották, eredetileg dunamenti, talán keleti gótok

voltak s megelőzőleg már Hellast is megjárták s feldúlták Eleusist./ A nyugati gótok, miután dultak és meglakták Itáliát, sőt 410-ben Rómát is megszállották, Galliába mentek át; különösen déli részeiben tartósan letelepednek, s innen Hispániába is áthuzódnak, honnan az északi származású vandálokat Afrikába szoritják át. Ugyannyira, hogy Kr. u. az V-VII. sz-ban Déli Galliában és Hispániában uralkodó történelmi szerepet visznek.

A keleti gótok ugyanilyen szerephez jutnak Itáliában. A nyugati gótok kivonulása után az egész félsziget néhány évtizedre békéhez jutott, melyet a hunok /452/ és vandálok /455/ betörése szakított meg. /A vandálok római betörésének rövid története: III. Valentinianus császár árulót sejtve Aëtiusban, megölette. A császárt pedig Petronius Maximus senátor ölette meg - l. Teleki drámáját -, hogy feleségéért boszút álljon. Petronius császárrá kiáltatta magát s feleségül vette a császárnét. Ekkor vezette seregét Geiserich vandál király Róma alá, közhir szerint a császárné hívására. A nép a vandálok elől futni készülő Petroniust agyonkövezte, 455. jul. 12. Geiserich jul. 5-24 között fosztotta ki Rómát legszebb műkincseitől s 60 ezer fogollyal, köztük a császárnéval és kis leányával tér vissza Karthagóba, hova előzőleg már 429-ben vonult be Hispániából s otthont csinált, majd 442-ben III. Valentinianus császár is megerősítette Karthago birtokában. A szálló ige: vandálizmus, keletkezésére megemlíthetjük, hogy eme római vandál pusztításra utal; Grégoire, bloisi püspök, a francia konventben használta először mai jelentésében./ A bizanczi udvarban nevelkedett Teodorich gót király a bizanczi császár fennhatósága alatt oly hatalmas birodalmat alapít, melyhez tartoztak Itálián kívül még Sicilia, Dalmacia s néhány dunamenti ország. A gótoknak néhány emberöltőn át tartó békés uralma és a keleti császárok néhány éves hatalma után a longobárdok korszaka /568-773/ következik, melynek Nagy Károly frank győzelme vetett véget, aki felső Itáliát saját birodalmához csatolta. Ugyanakkor a középső részből a későbbi egyházi állam kezd kialakulni, míg a déli rész Siciliával még mindig a keleti császárok imperiuma alá tartozik. A VII. sz. utolsó harmadáig így osztoznak Itália történetén a keleti gótok és a longobárdok.

Amint Délfranciaországban a nyugati gótok, úgy Keletfranciaországban, a germán határ mentén és az attól délre vonuló hosszú földdarabon uralkodtak egy évszázadon keresztül /443-534/ a burgundok, mignem őket is a hatalmas frank birodalomba bekebelezték.

A frankok a Rajna és Németalföld vidékéről való leghatalmasabb néptörzs volt. Már a népvándorlás kezdetekor foglalták el Gallia legnagyobb részét. Birodalmukat a meroving-házból való Clodvig alapította meg, a római telepések és az allemanok legyőzésével.

A korábbi árnyékkirályok helyébe, akik helyett a maior domusok kormányoztak. Kis Pipinnel a Carolingok jutottak uralomra, akik közül a legnagyobb Nagy Károly volt, és a nagy frank világbirodalom megalapítója is, aki hatalmát kiterjesztette Germánia és Itália nagy részére is.

Birodalmában végül az óslakóktól, a brittektől vagy bretonoktól a segítségül behívott angolszászok vették át az uralmat, de ezek egyes részei csak a IX. sz.-ban egyesültek monarchiává.

Az összeomlott római birodalom helyén Hispániában Toledóban alakult meg az első germán-római kulturállam. A gótok veszni hagyták az ott talált római intézményeket, de amikor a korábbi ariánus hitről a római hitre tértek át, ők maguk kezdeményezték több helyen az iskolai és irodalmi tevékenységet. Általában az elárasztott római területben a beözönlő germán népfajok, a hódítás izgalmasabb munkájának befejezése már szabad lefolyást engedett a meghódított kulturális tevékenységnek, sőt később a hódítók átvették a meghódított szokásait és intézményeit, legtöbbször még a nyelvüket is. Így pl. Itáliában az uralkodó faj, a keleti gótok gyakorolták a politikai és katonai hatalmat, a polgári közigazgatást azonban a rómaiak végezték. Többek között, még Honorius és Arcadius alatt, Alarik, mindkét császárt, a nyugati Honoriuszt és a keleti Arcadiuszt, fenyegette gótjai hatalmával, megtisztelőnek tartja magára nézve, hogy viselje előbb Arkadius, majd Honorius részéről a tábornoki címet és hatalmat s Illiricumot kis nyugatrómai tartomány gyanánt kormányozza s elindul Hellás meghódítására Róma számára. Ugyanakkor a már Magyarország területén élő hunokról jegyzi meg pannoniai szent Jeromos, hogy éneklék a zsoltárokat és szent Theutimos, tomi püspök akadálytalanul, bár eredménytelenül is hirdeti köztük a keresztyéniséget. Az is jellemző, hogy midőn Alarik gótjai /410-ben/ Róma harmadik ostroma után a várost beveszik s három napi öldöklés után megtalálják Szt. Péter állítólagos kincstárát, processióval viszik győzők a legyőzöttekkel együtt újtatosan hozsánákat énekelve Szt. Péter temploma felé.

Alarich utóda Athaulf is, mint Honorius császár tábornoka indul az elszakadt tartományok, Gallia és Hispania visszahódítására. Athaulf utóda, Balja szintén római szolgálatba lép. - midőn roma pártütő germán katonasága Odovakart / Odovakar / kiáltotta ki fővezérré és ez mint Itália kiralya vonul be Ravennába /476. aug. 28./ a római udvar akkori székhelyébe, Odovakar a kelti császárt, Zenot kiáltatja ki a senatus s római nép védőjének, annak felállítatja szobrát és a császári koronát és jelvényeket Bizáncba küldi. A régi törvényeket is megtartja, valamint régi közigazgatást és az udvartartás fényét.

A kelti gótok királya Theodorich is, ki Odoakertől foglalja el saját keleti gótjai számára Itáliát, jó görögnek tartja magát. Megtehetette, mert mint pannóniai királyfi Bizáncban nevelkedett. Utóbb mint Italia királyának főörökvése volt, hogy a római állam romjaiból megmentse ami még megmenthető. Miniszterei igyekeztek kiegyenlíteni az régi és az új világnézet közti különbséget. A gótoknak a romaiakkal folytatott pereiben az ő grófjaik ítélték ugyan, de a melléjük rendelt római törvénytudós tanácsa mellett, tehát a római törvények alapján. / Mellékesen felemlítem, hogy Theodorich, a történelem nagy Theodorichja, kinek pompás síremléke ma is látható Ravennában a középkori német hősmondák veronai Detréje, a vas fejű Detre / Dittrich von Bern / első székhelye Verona / nevezzük Bern / után.

A népvándorlás egyéó területein is hasonló a helyzet. Már az első germán törvénykönyv, a Lex Salica szerzője, I Childerich frank király / 458 - 481 /, egyike az első Merovingoknak, sem zárközhatott el a római hatás elől. Sírjában római műkincseket találtak 1655. Pedig a római műveltségtől ezek a frankok állottak a legtávolabb, kiket saliaiaknak hívtak / Issola Issel partján lakók. / A frankok királyaikat szívesen választották saliaiak közül. A Merovingok is saliaiak voltak. Onoldvig, a frankok, burgundok és nyugati gótok közt megoszló Gallia egyesítésével a frank birodalom tulajdonképeni megalapítója, a római műveltség előtt hódol meg, midőn Nemigius rhei msi érsek és saját felesége, a kath. burgundi hercegnő, Klotild rábeszélésének hatására felveszi a kath. hitet. Együttal, ennek mintegy külső symbolumaként sz. márton templomában magáraölti a bíbor tunicát és palástot melyet diadalai hírére Anastasius keleti császár küld nekik s consulnak, sőt Augustusnak címezteti magát.

Ilyen körülmények között Itáliában sem a gótok 62 éves uralma teszi tönkre a classikus műveltséget, hanem Justinianus keleti császárnak a gótok ellen Belizár majd Narses által folytatott hosszas hadjárata. Erre jellemző, hogy daarianus síremlékét Belizár erősséggé alakítva át, istenek és hősök classikus szobraival dobálja egyon az ostromló gótokat. Ez alatt a félsziget rommá vált akorábban fennállott jog- és birtokviszonyokkal együtt. Habár az új uralom a pragmati ca sanctioban / 554 / kiterjeszti is Justinianus pandettáinak érvényét Itáliára, nem ez, hanem az az intézkedés veti meg a további virágzás alapját, hogy meghagyja városok autonómiáját. A longobárdok sem germanizálták a rómaiakat, hanem miután előbb arianusokból római katolikusokká lesznek, a paraszt rómaiak romanizálták a nems longobárdokat. A legkülönbözőbb german és uraltáji kemény beszédét a lágy olasz olvasztotta át. A hódítók nemzeti-ségük elvesztésével fizettek hódításukért. Az északi nyelv-

kincsből alig 200 főnév, s 1000 tulajdonnév maradt fenn emlékül.

A Rómánál rómaibb Hispaniában is tehetetlenül állott a barbár társadalom szemben a római kultúrával, s végül is meghódolt előtte. A régi babér és cserég jutalmazó erejére emlékeztetett itt az a jelenetmidőn az ariánusból katólikussá lett Rekored nyugati gót királyt boldoggá teszi az, hogy Nagy Gergely pápa áldása mellé Szent Péter láncának egy szemét s Krisztus keresztjének egy forgácsát küldi elimerése jeléül. Emelkedett, ideális gondolkozásra vall ez. Elfogadta a római törvényeket, a hivataloknak római elnevezést adott s temérdek római szót hozott forgalomba. Az ő s méginkább utódainak tulbuzgó katolicizmusról nevezik ezt a buzgó irányt a visigot kifejezés átalakításával bigot-nak. Nagy királyuk, Kindosvinth, Justinianus törvénykönyvét adja ki, a keleti császár megnevezése nélkül, a Lex Wisigothorumban. A rómaiak és gótok között megngedte a házasságot, ezzel veti meg alapját a gótok és rómaiak vegyüléséből álló spanyol nemzet előállításának. Mivel az ilyen házasság megkötéséhez az egyház áldásán kívül az állam képviselőjének, a comesnek, a beleegyezését is megkívánta, ezzel egyuttal a polgári házasság első mintáját is megteremtette.

Ugyanakkor, mikor Tribonianus Justinianus rendeletére megszerkeszti a Pandettákat, Dionysius Exiguus római apát megalkotja a kánonok első birálatos gyűjteményét /6-és ujszöv. könyvek és a sarkalatos zsinati határozatok/. Nagy Gergely pedig, maga is egy római senatori család sarja, megszerkeszti miséskönyvét. Lehet-e azt a kort terméketlennek nevezni, mely a katolicizmus mezében megmentette a római classzikus szellemből azt, amire az új időknek szüksége volt? amely megalkotja a római és az egyházi törvénykönyvet és az egyházi világhatalmat? a pogány népeket és Európát megmenti nemcsak a kereszténység, hanem a római jog által a kulturjogrendszer számára? amely megalkotja a két kulturális világhatalmat, a katolicizmust és a mohamedánizmust? Láttuk, hogy a vándorló népek hazát keresve és lételüket biztosítva, csak az anyagot rombolták le, de meghódoltak annak szelleme előtt. Megsemmisítettek ezeréves intézményeket, de évtizedes intézményeknek alapjait rakták le.

Ugyanilyen volt a rómaiak helyzete a nyugati gótok területein is. A rómaiak ugyanigy éltek a Frank birodalomban is. Itt is frankoké a politikai hatalom, de polgári jogokkal bírnak a gailo-rómaiak is, sőt az előkelőbbekkel a frankok házasságra is lépnek és római nivoltuk tiszteletet ébreszt, tekintélyt ad. Így a germánok, bár nem mindent, de sokat kölcsönöztek a rómaiaktól. Intézményeik római befolyás alatt fejlődtek. Uralmuk keretei, formái, jelvényei, címei a rómaiakét utánózták és ezekben Róma még halála után is tovább élt. A merowing királyok, az első hódítók, bár rosszul, de latinul írnak, beszélnek és öltözködnek és római imperátorok módján viselkednek.

Természetesen mind ebben óriási része volt annak, hogy a germánok felvették a római hitet; már pedig a római egyház volt most már az ő szellemében átalakult római kulturának hivatott folytatója és egyedül organizált képviselője.

Az új művelődési törekvéseknek Nagy Károly volt egyik leghatalmasabb támogatója, jóllehet az újabb történelmi kritika megállapítja, hogy már ő is csak geniális befejezője voltaképpen azoknak a reformoknak, melyeket még a maior domusok kezdeményeztek. Különösen kitűnő munkatársa volt Nagy Károlynak Alkuin angol-szász szerzetes, kivel római kiküldetése alkalmával ismerkedett meg, s aki két ízben is hosszabb időt töltött nála, előbb az ő aacheni udvarában, utóbb, mint a toursi iskolák igazgatója.

2.§. AZ ÚJ MŰVELTSÉG ELSŐ NYOMAI.

Mint említettük is már, Hispaniában a nyugati gótok eleinte, míg az arianus hiten voltak, s talán főleg Réma elleni ellenszenvükből, de egyébként is érzéketlenségük miatt, veszni hagyták Hispaniában a római intézményeket és a korábbi műveltség emlékeit. Így szűnt meg a cordovai iskola is. Egyszerre változik a helyzet és az ő szerepük, amint elfogadják a római püspök primátusát. Ezután csakhamar számos helyen nyitnak iskolát, pl. Toledóban, Sarragossában és Sevilleben.

Sevilleben növekedett I S I D O R U S /+636/. Boethiussal és Cassiodorus-szal együtt a korai középkor legnagyobb encyklopaedistája, kik összegyűjtötték s az utókorra átszarmaztatták mindazt, amit korukban a klasszikusokból s általában az ókori irodalomból összedehettek és elsajátíthattak. Egész könyvtárakat kivonatolt Isidorus, de világosan és áttekinthető csoportosítással. Nagy encyklopaediája, az Etymologiarum libri origines minazt magában foglalja, ami a középkori emberre értékesnek látszott. Iskolai szempontból nevezetes még a Differentiarum libri duo. Altalában a septem artes liberales helyett ő 9 szabad művészetet ismer ebben s ezek között felsorolja a mechanikát és medicát is, a grammatikát nem említi; de az astrologiát és astronomiát külön veszi fel. /Szabad hét művészet: /trivium/: grammatika, retorika, dialektika; /quadrivium/: aritmetika, geometria, astronomia, musica./

Isidorus művei mintegy letéteményesei voltak a toledo-i birodalom műveltségének, úgy, amint az abban a VI.sz.-től kezdve virágozni kezdett. Tehát nem láthatjuk bennük a klasszikus idők, irodalom és műveltség renaissance-át. Perreátot mond egyenesen a pogány költőkre, ha még oly szépek és gyönyörködtetőek is. Szerinte a világi tudomány szeretete csak arra való, hogy az embert dicsőségre, hű gőgre, felfutalkodottságra csábítsa.

Szellemi élet folyt még a régi afrikai tartományban is. Geiserich idejében még állottak az iskolák Numidiában s a VI.sz.-ből még egész sor teologust, grammatikust és költőt ismerünk ebből az időből. Innen s ebből a korból való Martianus Capella könyve is De nuptiis Philologiae et Mercurii etc. /450 körül./ Philológiának és Mercuriusnak házassága szolgáltatták az allegorikus kereteket a 7 art.lib. anyagának rövid és népszerű összefoglalására. A tananyagnak a lényegre szorító tartalmát adja, először foglalva azt össze rendszeres egészbe. Ez és a középkor allegorizáló hajlama tették érdemén is felül népszerűvé.

Italia művelődési viszonyáról már az általános jellemzésben volt szó. Itt külön általánosságban annyit, hogy a korábban fennállott iskolák nem pusztultak mind el a germán uralom alatt sem. Mint erre jellemző dolgot említjük fel, hogy Athalarich király a római senatusnak meghagyja, hogy a tanároknak a fizetéseiket mindenkor levonás nélkül fizessék ki, s a tanárok javadalmait nem megrövidíteni, hanem még inkább szaporítani kell. Ugyanő hangsúlyozza, hogy a fejedelmeknek a tudományokban jártas tisztviselőket kell tartaniuk. ---Itt élt, a Theodorich idejében /480-524/ és szomorú végéig annak gazdag támogatását és kegyeit élvezve Boethius, kit sokan az „utolsó igazi római” névvel méltán tisztelnek meg.

Ugyszólván az egész középkor őbelőle merít, tudva vagy öntudatlanul. Korának legelső szelleme. Mint bölcselet és teologus, mint szónok és költő egyaránt kiváló és mint stylist is kitűnik kortársai között. Boethius Ancus Manlius Torquatus Severinus Rómában született. /470-475/. Atheneben tanult bölcseletet. 510-ben consul volt. Sokáig élvezte Theodorich kegyeit, de mint a senatus tagja, a bizanci udvarral való titkos egyetértés gyanújába keveredett s Theodorich Pasiában kivégeztette kihallgatás nélkül. Börtönében írta nevezetes dialogusát De consolatione philosophiae libri quinque címen, egészen a régi bölcselet, főleg Platon szellemére emlékeztetve, ebben a kezbölcselet és erkölcs-tudomány legfontosabb tételeit fejtegeti. Ez a műve különösen nagy megbecsülésnek örvendett az egész középkoron át. Jól tudott görögül, ami ekkor már ritkuló erény volt Rómában. Számos görög író fordított latinra vagy adott ki latin magyarázatokkal. A középkori oktatás szempontjából nagy érdeme, hogy Aristoteles logikai műveinek ő volt a megőrzője s ezzel ő teremtette meg a scholastikus bölcselet alapfőlteleiteit. Számos eredeti műve van a dialektika köréből. A quadrivium köréből önállóságra törekedve, feldolgozta a számtant és a zene elméletét, stb. Műveiből merített már Sevillai Isidorus, és Boethius nagy kortársa, Cassiodorus is, aki, saját vallomása szerint, a grammatikát és retorikát kivéve mindenben Boethiust követi.

Az új keresztyén-római szellemnek érdekes képviselője Magnus

Aurelius Cassiodorus Senator. 468-480 körül született s mh.562 v.575. Előbb Odovakart szolgálta, mint nagántitkára /comes rerum privatorum/. Odovakart Nagy Theodorich legyőzvéen 493-ban, hozzá pártolt s alsó Italiában lett prefektus, majd quaestor, patricius és consul lesz. Theodorich halála után /526/ egyideig még féken tartotta a garázda gótokat, de mikor a keleti császár hadvezére, Belisar Italiába tört s a gótokat megverte, miután öt gót királyt végig szolgált, öreg korának kezdetén Cassiodorus visszavonult, s szülőföldjén Scyllacium mellett 538.-ban a Vivarium /Vivarese/ nevű kolostort alapította. Itt halt meg 562.-ben 93 éves korában, mint kolostorának első apátja. Itt pompás könyvtárt alapított, melyet nemcsak házilag előállított könyvekkel gyarapított, hanem külföldről hozott codexekkel is. Részletes utasításokat adott a könyvmásolóknak. Számukra írta a De orthographia című munkáját. Gondja volt a könyvek külső csinjára, s ezért tanult könyvkötőket alkalmazott. Az éjjeli zsolozsmák céljaira külön lámpákat konstruált s a rend kedvéért egy-egy nap-és víziórát is csinált. Gondoskodott szerzetesek betegéről is, egyes szerzetesek ismerték a gyógyítás mesterségét.

Cassiodorus mindennek előtt meg akarta honosítani a rendes szerzetesi életet, amellett tekintélyes művelődési forrást akart teremteni. Már udvari szolgálata alatt tervezte, hogy a pápával együtt Rómában ker. főiskolát létesít. Ez a terve azonban nem valósulhatott meg. Kolostorát most úgy alapítja, hogy abban az előkészítő tudományok és a felsőbb rendűek, vagyis a szentírás tudományok is taníthatók legyenek. Megírja ezért a szabad művészetekhez szolgáló tervezetét De artibus ac disciplinis liberalibus -t, amiről már fentebb szólottunk, s egy másikat az isteni tudományokhoz /De institutione divinarum litterarum/. Rendszeres, pontos tanításterven alapuló oktatást kezdett így a Vivariumban sz. Ágoston De doctrina Christiana szellemében.

A felsőbb tanfolyamon a szentírás és annak magyarázatai alkotják a központot. Az anyagot gondosan szemelte ki. Az alsóbb tanfolyam ~~az~~ tárgya a septem artes liberales; ezek tanítását azért tartja szükségesnek, hogy a szerzetesek jól megérthessék a szentiratokat. Tanulmányaik kedvéért szerzeteseit felmenti a testi foglalkozásoktól, sőt kimondja, hogy csak azok dolgozzanak testileg, akikteljesen képtelenek a tudományok művelésére. Mindebből az tűnik ki, hogy Cassiodorus szerzetesei annak a hanyatló kornak a műveltségét tanultságukkal messze túlhaladták.

A Vivarium valószínűleg nagy hatást gyakorolt a középkori kolostorok szerzetesei életére Európaszerte. Még a brittek fejlett kolostori műveltsége is minden bizonnyal innen szerezhetette az indítékokat. Cassiodorus érdeme tehát az is, hogy az egyetemek keletkezéséig a szellemi kultúra középpontjai Nyugat-Európában a bencések kolostorai voltak. Azt u. i. ki kell emelnünk, hogy Cassiodorus, akit egyébként a kat.

egyház szentjei közé vett fel, elfogadta Benedek reguláit, tehát kolostora benedictinus kolostor volt.

Az elvadult viszonyok természetesen következménye volt, hogy épen a legjobbak, legnemesebbek közül mind többen éreztek vágyat az élet utjából való félrevonulásra. Ezt a hajlandóságot erősen láthatjuk Szent Agostonnál is, és nem rajta mult, hogy annak nem élhetett. Az V. sz. első felétől kezdve Italiában már sárfelé találkozunk coenobitákkal és anachoretákkal /coenobium: közös életre berendezett hely, kolostor; anachoréa /görög/: visszavonul; anachoréma: visszavonulás, elvonultság, menhely/. Boethius példája az élet eldurvulására és külső kockázataira maga is elegendő; ő maga is különben, ha szerét tehette, néhány napra szívesen vonult félre Sublaqueumba, Rómától egy napi járásra, hogy ott Nursiai sz. Benedekkel, ki az élet zajától itt húzódt meg és aki a szerzetesi élet első szabályozója volt, egy pár napot vallásos eszmék feletti eszmécsere nélkül szentelhessen. /Szent Benedek reguláit l. Fináczy: A középkori nevelés története 106. l./

Hogy maga az iskolázás egye Italiában milyen állapotban volt, arra határozott feleletet nem lehet adni. Amint Italia középkori történetének megírója, Muratori /Antiquitates Italicae mediae aevi. Mediolani. 1740/ állítja, ekkor is voltak püspökök, szerzetesek, klérikusok, bírák, ügyvédek, jegyzők és orvosok. Ezek bizonyára szerezték némi általános tudást és némi szakműveltséget, és ott kellett valahol tanulniuk. Róma maga mindenkor művelődési középpont maradt. Az is tény, hogy a VI.-VIII. századokban nagyon sok görög természettudományi és főleg orvosi művet fordítottak latinra és éltek nevelés történetírók, költők és papok. Maga Nagy Gergely pápa is /540-604/, kortársai szerint alaposan ismerte a világi tudományokat, az egyházi zene terén pedig korszakalkotó volt. Bebizonyított tény, hogy Lombardiában már a VIII. század elejétől voltak parochiális iskolák, sőt grammatikusok képzésére való iskolák is voltak már ott ekkor. Így mikor Alkuin Italiában járt, előkelő tudós körökkel ismerkedhetett. Ez képviseli a britt és a frank, másrészt az olaszföldi iskolázás közötti kétségtelen kapcsolatot.

A klasszikus műveltség oroje legtovább birta Galliában, ebben a gazdag római provinciában, ahol különben is mindig a császárság kezdete óta erősen virágzott a retorikai műveltség. Számos nagy városában még a IV. század végén is Quintilianus szövege uralkodott a tanterveken. Az V. században, amikor a népvándorlás hullámai pusztították, ezek a nyilvános iskolák egymás után bezárultak s a tehetősebbek magántanítókkal igyekeztek gyermekeiknek a retorikai műveltséget megadni. A következő században azonban már teljes a hanyatlás s tudósai is csak hibás latinsággal bírnak. A helyzetet jellemzi, hogy egy frank püspök pápai megrovásban részesült a világi tudományok tanulmányozása miatt. A VI. sz. végén a lendülésnek első jele, hogy az szerzetesek megalapítják első rendházaikat s majd ott azoknak egész sora követi.

De azért a VII. században még nem mutatható ki, hogy ezekben a szabad művészeteket tanították volna. Csak a VIII. sz. első felében, mikor az angol-szász szerzetesek is megjelennek, találkozunk a haladás első jeleivel. Így pl. alkalmazkodnak sz. Benedek reguláihoz és Angliából nemcsak kézművesek, hanem tudósok is jönnek át a csatornán.

Sajátságos jelenség, hogy a kolostori műveltség föllendülése Irországból indult ki. Itt a kolostorokban szigorú rend és tudományos élet volt. A szerzetesek aszkéta életet éltek és nagy műveltséget szereztek. A VI. század végétől már minden tudomány és művészet virágzott náluk. Az első kolostorokat az V. században alapította sz. Patrik /432-492/, az irek /:skótok/ térítője s felvirágoztatta őket Kolumbán. Britannia kissé késve követte e nyomokat, mert a barbár angol-szászok betörésük alkalmával a templomokat és kolostorokat lerombolták és csak a VII. század második felétől indulhattak ismét virágzásnak. Tarsosi Theodoros és Hadrianus vezették be sz. Benedek reguláit. Mindketten 669-ben érkeztek meg Britanniába. Ezek egyikének iskolája volt a yorki, itt tanult a híres Alkuin, kinek a frank kolostori műveltség megalapításában volt hatalmas része. Másik ilyen nagy hírű iskola volt a yarrowi, itt tanított Beda Venerabilis /672-735 között/, az angoloknak ebben az időben a legnagyobb tanítója és tudósa. Rendszerint 5-600 tanítványa volt, valamennyi szerzetes. Magyarázta Platont, Aristotelt, Senecát, Cicérót, Ovidiust, Lucretiust, azonfelül mind a hét szabad művészetet tanította. Encyklopaedikus tudásu és klasszikus műveltségi ember volt. Műveiből tudjuk meg, hogy korának kiválóbb papjai jártak Rómában, s azal állandó összeköttetést tartottak fenn. Főművei: Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum és a Historia Sanctorum Abbatum. Tanulmányaival még halála után is erős hatást gyakorolt. Van közöttük nyelvten, kosmographia, és matematika. A nyelvtenban Donatus a mestere, a többi tudományokban a korai középkor nagy encyklopaedistái: Boethius, Cassiodorus, Isidorus meg Plinius. Ismerte a klasszikusokat, s nyelvtanaiban mint példákra hivatkozik rájuk. Jól kellett tudnia görögül is.

3. §.

N A G Y   K A R O L Y   K O R A .

Midőn Nagy Károly másodszer fordul meg Rómában, III. Leo, mise közben, 800 karácsonyán, a csöndben ájtatoskodó királynak fejére lopja a császári koronát. Ettől kezdve az egyháztól is elismerve, sőt attól mintegy megbizva, gyakorolta azt a hatalmat, amellyel erejére támaszkodva már eddig is élt. Az új császár mindenképen alkalmazkodni igyekezett új méltóságához és címéhez. Tudósaival még asztalánál is a római költőkről, jogról és történelmről társalgott. Nagyszerű közigazgatásában, szervezett állami életének s jogrendszerének szervezésében, udvartar-

tásában és családi politikájában Bizanc volt élő példája, amelynek különben engesztelhetetlen politikai ellenfele volt. Azonban sem Bizancot, sem a régi Rómát nem utánozta vakon. Az ő római módra szervezett germán birodalmában megteremtette az egységet és egyetemességet. Megszüntette a törzsfők, vezérek és hercegek hatalmát, s ezeket az ő általa kinevezett és elbocsátott grófok helyettesítették, kiket állandóan ellenőriztett. Teljesen egyforma igazságszolgáltatást vezetett be, s évenként birodalmi gyűlést tartott. Ez azonban csak meghallgatta a császár kapituláréit, törvényalaku rendeleteit. Vitatkozni lehetett, de nem dönthetett. Még egyházi ügyekben is magának tartotta fenn a döntést.

Érvényesítette a legteljesebb hűbériség elvét.

Minket legközelebről azonban kulturális intézkedései érdekelnek. Károly igazi közműveltséget akart s azt a papság munkájával igyekezett megvalósítani. Ezért sok püspökséget, apátságot és káptalant alapított. A püspöki székhelyeken és kolostorokban mindenütt volt iskola. Az angolszász származású Alkuin valóságos közoktatásügyi minisztere volt. Meglátogatta az iskolákat. Állami feladatnak és érdeknek tartotta az iskolákat, mert kinevezett világi tisztviselőitől írásbeli munkát is követelt. Alkuin egyuttal a szabadabb szellemet is képviselte, s ezzel mintegy a későbbi francia nemzeti egyház szellemének a megalapítója. Támogatott minden kulturális munkát. Rómában részt vett egy költői versenyen, melyet a longobard származású Paulus Diaconus folytatott a pisai Petrus-szal. Klasszikus műveltségű tudósait biztatja német népköltési termékek gyűjtésére; megkísérli német nyelvtan iratását, s papjait buzdítja, hogy németül szónokoljanak és tanítsanak. Rendkívül gondja volt államgazdasági, közgazdasági és magángazdasági ügyekre. Így pl. még a munkáslakás jókarban tartásáról is intézkedett.

Nagy Károly rendkívül kiterjedt kulturális programjához az első indítékokat nyilván Italiában szerezte, hol ötször fordult meg, s mint láttuk, szinte belemerült az ottani kulturális mozgalmakba. Egyebek között pl. egy angoulemi szerzetes munkájából egészen kétségtelen /Pertz Monumenta Germ. Script. I. 170-1. Idézve belőle részben Fináczynál 127 l./, hogy a király egyik italiai utjáról visszatérve énektanítókat hozott magával, úgy szintén a grammatika és matematika mestereit s ettől kezdve mindebben lendület volt észlelhető.

Ezek azonban csak az első hatások lehetnek; intézményekben azonban maradandóbb emlékeket találjuk azoknak a hatásoknak, melyek a messze északra vezethetők vissza. Már említettük Alkuin nevét. Parmában ismerkedett meg Károly 781.-ben Alkuinnal, kit a yorki érsek küldött volt Rómába, palliumának kieszközlésére. Ekkor vette rá a frank király, hogy szolgálatába lépjen. Alkuin tényleg frank földön működött hosszú időn át, és pedig 782-790-ig Aachenben és 793-804-ig Toursban. Alkuin személyéhez fűződik Nagy Károly legtöbb tudományos és iskolaügyi intézkedése. Alkuin, /helyesebben Alchvine; de így is írják: Alcuinus,

Alcwinus, Albinus/ 730 körül született York közelében és a yorki iskolában tanult, melyről utóbb ő maga is hálával emlékezik meg. Kora ifjúságától elmerült a klasszikusok tanulmányozásába.

Frank földön az aacheni udvarban kezdte működését. Itt tanított a schola palatii-ben Alkuin. De egyszersmind ő lehetett irányító szelleme az Akadémiának is.

Az aacheni udvarban két nagyobb szabású kulturintézmény is volt, u.m. a híres Schola Palatii és az Akademia. Az előbbiben azok a gyermekek /palatini pueri/ tanultak, akikből lettek a későbbi főbb tisztviselők, grófok /comesek/, királyi követek, protonotáriusok, kancellárok, összefoglaló névvel az u.n. miniszteriálisok. Ezek a gyermekek az udvarban éltek és az udvar előkelő szellemében s szokásai között nevelkedtek. Az Akademia tudósok és tudománykedvelők zárt köre volt, amely utóbbiak itt egyszersmind tanulmányaik körében pótolták gyermekkoruk fogyatékos nevelésének hiányait. Maga Nagy Károly is így tanulta a latint, számtant és az írást, de ez utóbbiban egyik életírója szerint nem sokra vitte.

Alkuin mint a Szent Mártonról elnevezett toursi kolostor apátja tért vissza másodszer Franciaországba. Így lett ő a hazai yorki iskola szellemében a francia kolostori iskolarendszernek megalapítójává. A toursi iskolázás részletei nem ismerjük, de abból a levélből, melyben Alkuin az iskola megnyitásáról tesz jelentést Nagy Károlynak /idézve Finácszynál 134.1./, megállapítható, hogy a Szentírás magyarázata mellett tanították abban a hét szabad művészetet is, és pedig külön csoportban a trivium és quadrivium növendékei számára. Alkuin számos tankönyvet is írt, jobbára Beda Venerabilis nyomán. Az anyag összegyűjtésében nem önálló, de annál inkább a feldolgozás módjában. U.i. a De Orthographia kivételével valamennyit dialogusban írta; jóllehet már ezzel is találkozunk az iskolai könyvek körében /először/ Bedánál. Írt Alkuin az Orthographián kívül grammatikát, valószínűleg a pueri palatini részére, és retorikát meg dialektikát, hiho:őleg az Akadémiában folyó ismeretterjesztés céljaira vezérfonal gyanánt. Ez utóbbi kettőben maga Károly kérdez, és Alkuin adja meg a felvilágosító feleleteket; a grammatikában a kisebbik tanuló kérdez, a nagyobbik felel, és nehezebb helyeken közbeszól a mester.

Nagy Károly szerepének és a kor művelődési viszonyainak megismeréséhez tartozik annak felemlítése is, hogy a király ösztönzésére mondotta ki az aacheni zsinat is /789/, hogy a kolostorok és székesegyházak mellett iskolák állítandók fel az „olvasó gyermekek” számára és hogy a püspökök ne csak szolgai sorban levő ifjakat válasszanak ki a papi pályára, hanem nemeseket is. Ugyancsak ő 802.-ben elrendeli, hogy minden papot meg kell vizsgálni, hogy van-e kellő műveltsége, foglalkozik-e a nép tanításával, tud-e írni, olvasni, fogalmazni és számolni, s megérti-e az evangéliumot latin nyelven?

De Károly maga közvetlenül is intézkedik 802.-ben egy capituláréjában a népoktatás kötelező voltáról. Ugyanis elrendeli, hogy mindenki küldje el fiát az iskolába és ott tartsa mindaddig, míg olvasni meg nem tanul. Ugy látszik, ez a császári rendelkezés az első állami intézkedés az általános népoktatás dolgában. De ezenfelül is elrendeli még Károly, hogy a papok megtanítsák a népet az apostoli hitvallásra és a Miatyánkra. Ime, a felnőttek oktatásáról szóló első fejedelmi intézkedés!

Természetes dolog, hogy az akkori viszonyok lehetetlenné tették azt, hogy a császári rendeletek mindenütt valósággá váljanak. Hiányzott ehhez Károly kormányzatának minden relatív jósága és szigorú ellenőrzése mellett az adminisztráció gyorsasága és pontossága. Mindazáltal kétségtelen, hogy a püspökök iparkodtak az aacheni zsinat rendelkezéseit lehetőség szerint végrehajtani; ehhez képest el is rendelték az iskolák felállítását is. Így pl. az augsburgi püspök az egész fuldai kolostort iskolává alakítja át, mielőtt az aacheni zsinatról hazaérkezik és a lyoni érsek levélben hálálkodik a királynak szigorú iskolaügyi intézkedéséért.

Tekintettel arra, hogy a ferencrendiek mellett Szent Benedek rendeje vitte a középkor iskolázásában és kulturmunkájában a legáldásosabb szerepet, kell, hogy a rendről és alapítójáról összefoglalóan külön is megemlékezzünk.

A sz. Benedek-rend bölcsője Campaniában, a Monte Cassinon ringott. Itt alapította kolostorát Apollo templomának romjain Nursiai sz. Benedek 529-ben. Szigorú és részletes szabályaival megteremtője lett a későbbi kolostori életnek. Regulái főleg az erkölcsi tökéletesedés céljait szolgálták, aszkézissel, testi és szellemi munkával.

Maga sz. Benedek 480.-ban született Norcia nevű umbriai kisvárosban előkelő, gazdag szülőktől, meghalt 543.-ban M. Cassinoban. Szülei 14 éves korában Rómába küldték tanulmányok végett, de vallásos lelkét Róma erkölcsi romlottsága mélyen lesulytotta és azért Subiaco mellett egy kolostorba húzódott. Csakhamar híre ment s a környék szerzetesei apátjukká választották, de nem voltak vele, szigorúsága miatt megelégedve.

A testvéreket fizikai munkára, iparra és földművelésre kényszeríti, s ezzel első példáit teremti meg a következetes és kitartó gazdasági tevékenységnek. De példát ad a haldokló szellemi élet feltámasztására is azzal, hogy a rend erre alkalmas tagjait szellemi munkára is kényszeríti. 59. fejezetében Reguláinak kiterjeszkedik a barátoknak arra a kötelességére, hogy a falaik közé felvett gyermekek neveléséről gondoskodjanak. Ezt fejlesztette tovább szent Benedek nagy munkatársa, Cassiodorus Senator /mh. 562/, aki a tudományos munkának alapjait vetette meg a rendházakban. Bruttiumi Vivariumában-igly nevezte el kolostorát- virágoskertet létesít a tudományok számára. A kolostor könyvtárában már nem csak egyházi írók, hanem pogány klasszikusok is nagy számmal voltak képviselve. A bibliát nem csak hitbeli épülésre, de tudományos

célből is tanulmányozták. Már Cassiodorus készített tankönyveket szerzetestársai számára, és pedig mind az egyházi, mind a világi tudományok köréből.

Igen nagy érdemük volt sz. Benedek követőinek a fontos könyvek lemásolása. Sz. Benedek és Cassiodorus munkáját folytatta és betetőzte Nagy Gergely pápa, ki Benedek életét is megírta, 600 körül, aki sz. Benedek reguláit mintául ajánlotta a többi szerzetesrendek számára is, és egyszerre felhívta a figyelmet a pogány missziók létesítésére is. Megkivánta, hogy a hit hirdetése karöltve haladjon az antik kultúra terjesztésével; azért a szerzeteseknek ép olyan járatosoknak kellett lenniük a világi tudományokban, mint az egyháziakban. Szent Benedek klastromai azért tűzhelyeivé váltak - az alapító szellemében - a tudományos kulturának, és azért egyúttal tudományos nevelőintézetek is voltak. Működésük egyesítette az ókor értékeit a keresztény műveltséggel. „A rend szentségének, szerencsésjének, gazdagságának, fényének és szilárdságának alapja az ő iskolái” - ez volt a rend jelmondata. És ehhez hű maradt 14 évszázadon keresztül.

Alapítása után széles körben terjedt el szent Benedek regulájának használata. Ezzel együtt szaporodott a benedekrendi szerzetesek, kolostorok és iskolák száma is, Italiában, Schweizban, Angol- és Franciaországban szorgalmas benediktinusok működtek mint igehirdetők és mint tanítók, és terjesztették a keresztény világfelfogást és a kulturát. Korszakalkotó volt az ő tevékenységük Németországban is, ahol Bonifatius, Németország nagy apostola, korszakalkotó tevékenységet fejtett ki. A svisszoni zsinaton keresztül vitte /744/, hogy az összes férfi és nőklasztromai át-reformáltassanak sz. Benedek regulái szellemében.

Természetesen a tanulmányok középpontjában a teol. tudományok állottak. Ezt készítette elő már az elemi kotatás is, a hittan /Miatyánk, zsoltárok, hittételek/, olvasás, írás, ének, szám, és a latin alapelemek. Ezt követte a magasabb, tudományosabb képzés a septem artes liberales kereteiben és pedig a triviumban grammatika, retorika, dialektika; és a quadriviumban aritmetika, geometria, musica és astronomia. Két irányban is folyt a nevelés. Volt egy belső iskola, a tulajdonképeni klastromi iskola a leendő rendtagok számára és egy külső, laikusok és világi papok előkészítésére. Ez legtöbbször nem is magában a klastromban nyerte az elhelyezését. -----

A klastrom élén az apát állott, magának a tanításnak élén pedig egy igen nagy körültekintéssel kiválasztott és nagy tudományu szerzetes, a magister principalis. A növendékek felügyeletére egy vagy több custost alkalmaztak.

Az iskolai munka a kanonikus imaórákkal kezdődött. Ez mintegy 4 órát vett igénybe. Ezt követte 6 órai tanulmány. A disciplina igen szigorú volt; a testi büntetések is járták, a botoszás és a bezárás. Viszont játékok és kirándulások is gyakoriak voltak.

A XII. sz.-ban érezhető először a fejlődés megingása, amikor a föladatak egy részét az egyetemek kezdik átvenni tőlük. De odáig is nagy hivatást töltöttek be: ahol virágzó kolostoraik voltak, ott meghonosították az igazi ker.világfelfogást, s felvirágoztak a tudományok. A XII.sz. óta a benediktinus tudományosság renaissance-át kezdi meg Franciaországban, főleg sz. Maurus kongregációjában, nem annyira pedagógiai-didaktikai, mint inkább irodalmi téren. Maurinus szerzetesek Franciaországon kívül is hasznos tudományos tevékenységet fejtettek ki, főleg a bajorok közt és Ausztriában.

Ujabbkori tudományos tevékenységüket több folyóiratban publikálják, u.m. Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner und Cistercienser /1883 óta/, Orden.Revue Benedictine, Spicilegium Casinense /1888 óta/

Testvészerzeteik, a dominikánusok és franciskánusok, kik szintén szent Benedek reguláit fogadták el kötelezőnek.

Fessler szerint több mint 15700 író, 4000 püspök, 1600 érsek, 200 bíboros, 24 pápa, 1560 kanonizált és 5000 kanonizációra érdemesnek talált szent került ki a rendből.

Nálunk Adalbert prágai püspök telepítette le őket és Géza fejedelem sz.Márton tiszteletére 996.-ban részükre kolostort és kápolnát építtetett. Első apátja Asztrik, más néven Anasztáz volt. Szent István 1002.-ben kelt hires adománylevelével Pannonhalmának mindazokat a jogokat megadta, amelyekkel Monte Cassino birt. Több primást adott az országnak, többek között Vaszary kolost és a mai Serédi Jusztiniánt.

4.§.

N A G Y   K Á R O L Y   U T Á N .

Nagy Károly halála után a IX. és X. században is találkozunk a haladás és lassu fejlődés nyomaival. Egészen véve mégis szembetűnő a hanyatlás. Így pl. kétségtelen, hogy az általános népoktatásra vonatkozó intézkedések magának Nagy Károlynak a személyéhez fűződtek, ugyszólván az ő személyes tényei voltak s nem volt megfelelő talaja és előzménye a közművelődési állapotokban; nem volt előkészítve megfelelő ^{fejlődési} fokozatokkal. Epen ezért az maga nem fejlődhetett és élhetett tovább. De általánosságban is természetesen találjuk egészen véve a közművelődés fejlődésének a megállását, ha meggondoljuk, hogy az állami életben is fennakadások és zavarok köszöntöttek be.

Károly császárnak 814.jan.28.-án történt halála után a trónon fia, Lajos követte, kit a történelem Jámbor Lajos néven ismer; őt a politika helyett az egyházi ügyek érdekelték s gyöngesége és ingadozásai miatt a birodalom életében is állandó volt a zavar, ingadozás és testvérharc. Magának Károlynak is végzetes lépése volt, hogy fiai: Károly, Pipin és Lajos között három részre osztotta birodalmát. Jóllehet a két előbbinek halála miatt Lajos maga örökölte a császári koronát, a meg-

osztás elvével oly örököt hagyott maga után, mely, unokáinál, csakhamar utóbb is a birodalom szétesztására vezetett. De ezt Lajos császár és gyermekei között véres harcok előzték meg.

Egyébként a birodalmi egység fenntartását az is lehetetlenné tette, hogy a nyugati gallusok nyelve mind határozottabban szét vált a keleti törzsek germán nyelvétől. Nyugatnak a római népies nyelvből kifejlett s ófelnémet szókkal gazdagodott nyelve a kelet germán nyelvével szemben határozottan külön nyelvvé alakult ki. A politikai és nyelvgyiségben élő nagy hatalmas nemzetnek Nagy Károly volt utolsó nagy uralkodója, ki mint Charlemagne és Karl der Grosse közös hőse maradt a ketté vált nemzetnek.

Lajost a gallus nyelvterület, Aquitania, melynek királya volt, igazi franciává tette. Mégis gyöngé volt ahhoz, hogy császárságát franciává tegye, holott a román császárság közelebb lett volna a római hagyományokhoz, mint a germán. A németek nem szerették. Nem is érdemelte volna tőlük, mert dalaikat, miket atyja összegyűjtetett, megsemmisítette, mint pogány emlékeket.

A politikai bajok utóda, Lothár császár alatt csak szaporodtak; s tovább folytatódott a bomlási folyamat. Utóbb is kimondták, hogy a frank birodalom egy ugyan, de három független királyságból áll. Később a belső bajokat szaporította a külső ellenség. 845-ben a normannok Bordeaux-t és Paris-t megsarcolják; az arabok elfoglalják Siciliát és azal fenyegetőznek, hogy szent Péter templomába kötik be lovaikat. A normannok egész 911-ig, mikor Együgyü Károly átengedi nekik Normandiát, állandóan zaklatják nyugati és északnyugati Európát, főleg pedig Franciaországot és Németalföldet. Természetesen első sorban a kolostorokat pusztítják. Ugyanilyen munkát végeznek betöréseikkel a dánok az angol-szász kolostori műveltséggel szemben Britanniában és a magyarok olasz, német és görög földön.

A normannok hazája Skandinávia, leginkább Norvégia. Itteni uraik államszervező munkájától szabadságukat féltve szakadatlan rajokban szálltak ki, s először az orosz állam megalkotóivá lettek, melynek saját törzsükről adták a nevét is. Azután Francia, majd Angolországba törtek. Mindenüvé az otthoni kényszerű rend elől menekültek saját féktelenségüktől úzve, és új hazájukban mégis az ott talált rend és állami alakulat s a keresztyénség öreivé lesznek s nemzetiségükbe is beolvadtak. U. i. csak harcosokat, férfiakat vittek magukkal, s ott nősültek. De mindenütt nemesítőleg hatott a fajkeveredés, Olaszországban, Sziciliában, stb.

A IX. és X. század a hanyatlás kora ismét. De ez a hanyatlás mindenütt csak átmeneti jellegű volt, mert amikor a normannok betöréseinek Normandiában történt letelepitésük után végeszakadt, ismét virágzásnak indultak az iskolák.

Kopasz Károly, Jámbor Lajos tehetséges fia Párizsban udvari iskolát alapít s ennek tanára a középkor kiváló tudósa, Johannes Scotus Erigena. Nagy hírű volt a reimsi iskola is, melynek legnagyobb tanítványa Gerbert, a későbbi pápa, aki korának minden tudománya iránt érdeklődik s különösen kiválik, mint matematikus.

Olaszországban a politikai zűllöttség mellett sem tűnt el teljesen sehol sem a klasszikus hagyományok maradéka. Felső-Olaszországban Lothár király 825.-i capituláréjában egész pontos iskolatervezetet ad, ez azonban az egyházi tudomány ápolása érdekében történik; a pápák is tesznek hasonló intézkedéseket. Mindazáltal a IX.-X. század Olaszországban mindenütt voltak már parochiális iskolák és minden egyházmegyében székesegyházi iskola, továbbá kolostori iskolák és a városokban több helyütt világi magániskola. Általában Olaszországban sok világi főúr írt folyékonyan. A lateráni iskola pedig a bibornokok és pápák pompás latin stylussal dolgozó embereit iskolázta ki.

Németországban a toursi iskolából kikerült férfiak annak mintájára szervezik az iskolákat. Ez iskolák közül különösen kiválik a fuldai, melyet különösen Alkuinnak toursi tanítványa, Hrabanus Maurus virágoztatott fel; ő volt, mint Fináczy megjegyzi, az első praepceptor Germaniae. Hrabanus Maurus sz. Mainzban 776 körül s mh. 856. febr. 4.-én. Először a fuldai kolostorban, majd Toursban volt, 804-ben visszatért a hesseni Fuldába és itt megalapította a klastromi könyvtárat és az első klastromi iskolát. Előbb ennek lett apátja, majd mainzi érsek. De Universo című művében összegyűjtötte korának tudományos anyagát. Nagy Károly után ő kívánta először, hogy papjai németül prédikáljanak és hogy a biblia megértése kedvéért görögül is kell tanulni. /Spengler: Leben des heil. etc. Regensburg. 1856/. Nevezetes iskolák voltak még német földön a hersfeldi, reichenau-i és a sanct-galleni. Több német iskolában olvasták még a XI. sz.-ban is a latin klasszikusokat. --Egyidejűleg számos helyen volt székesegyházi és káptalani iskola.

A klasszikus földtől legmesszebb fekvő Britanniában indult meg legelsőben az iskolák és a műveltség, köztük pedig a klasszikus irodalmaknak is a virágzása. Láttuk, hogy még Galliába is innen indult ki Alkuin által. Annál szomorubb volt a hanyatlás képe, melyet a következő /IX.-XI./ századok mutatnak. Csak Nagy Alfréd kora kivétel /871-901/, ki a betörő dánokat legyőzve rendet csinált s népének műveltségét is iparkodott újból megteremteni. Uralkodása kezdetén a műveltségnek a nyomai is alig látszóttak már. Így pl. elpusztulva találta a régi kolostori könyvtárakat. Az embereknek kisebb gondjuk is nagyobb volt, semhogy könyvekkel törődtek volna. Nagy Alfréd külföldi tudósokat hozatott s azokkal újra megnyitotta a kolostori iskolákat. Udvarában, a főurak és családja tagjai számára tudományos kört alapított, mint Nagy Károly s a vidéken is mindent elkövetett az ismeretek terjesz-

tésére. Az udvari tisztségekre csak tanult embereket alkalmazott; ő maga is megtanult latinul s több középkori latin művet lefordított angol-szász nyelvre. -- De mikor a dánok ismét felülkerekednek, ismét elhalványodnak a Nagy Alfréd-féle törekvések s azok sikerei. A XI. században a normannok törnek be, de még őket megelőzőleg érezteti hatását a francia műveltség. Abbo, Fleury apátja Oswald érsek hívására átmegy Angliába s iparkodik új életre kelteni a kolostori műveltséget. Abbo írásaiból kivethetőleg művelt ember volt, ismerte a keresztyén és klasszikus római írókat s az irodalmi műveltséget a test kísértései ellen való eszköznek tartotta. De az angol műveltség igazi megteremtője mégis az olasz származású Lanfrancus /1005-1089/. Előbb Normandiában működik, s innen megy Hódító Vilmos hívására Angliába, hol utóbb Canterbury érseke lett s a király első tanácsadója és az angol iskolázás újraszervezője. Tanítványa volt a scholastika megalapítója, Anselmus is.

5.§.

A KÖZÉPKORI ISKOLAZÁS HAZANKBAN ÉS A KÜLFÖLDÖN.

Nagy Károlynál nemcsak fejedelmi kedvtelés volt a schola palatii és az Akadémia alapítása. Ha csak ezekre szorítkozott volna, ennek kevés eredménye maradt volna utána. A műveltség megteremtésével egész nemzetére akart nevelő hatást gyakorolni. Mert korábban a frank nép egészen durva és műveletlen volt. Ugyyszólván csak a papok részesültek valamely képzésben. Utóbb plébániai iskolákba azonban már nem csak a ministráns gyerekeket vették fel, hanem másokat is az olvasás megtanítása végett és pedig díj nélkül. Nagy Károly 802.-ben elrendeli, hogy mindenki elküldje ide a fiát az olvasás megtanulására. Ez az első fejedelmi gondoskodás az egyetemes és kötelező népoktatásról. Természetesen nem tudjuk, hogy ennek e rendelkezésnek mily mértékben sikerült érvényt szerezni. De Nagy Károly a felnőttekre is gondolt, amennyiben elrendeli a pepoknak, hogy a népet tanítsák az apostoli hitvallásra és a Miatyánkra. Ugyan csak ő felszólítja a püspököket, hogy papjaikat szorítsák a tanulásra, és akik ezt elmulasztják, mozdítsák el az állásából. Felszólítja azonkívül az összes püspököket és apátokat, hogy alkalmat kell adniuk a papoknak és szerzeteseknek a műveltség elsajátítására s nem szabad megelégedniük a külső papi rendszabályok megtartásával.

Ezen felül amellett, hogy az összes germánságot a frankok vezetése mellett politikailag egyesítette, arra is törekedett, hogy az összes európai népeket is egyesítse a kultúra közösségében. Ennek szközéül tekintette a latinsághoz kapcsolódó keresztyén közökt. rendszert, melyet természetesen az egyházi szervezetek keretében igyekezett megvalósítani.

Erre jobb módot nem is választhatott volna. Hiszen ez időtájt, főleg Nyugateurópában, a kolostor volt a műveltségnek egyedüli istápolója. De ennek szolgálatába szegődve megváltozott a korábbi kolostori élet

is, mely ezelőtt csak a szigorú önfegyelmezésre, sanyargatásra, a regulák megtartására és a gazdaság művelésére szoritkozott. Megfinomodik a kolostori élet. Bevonul oda s a templomokba az egyházi művészet s mindenik mellett iskolák és könyvtárak keletkeznek.

Főleg a kolostorok lévé központja a tudományos és iskolai munkának, hihetetlenül elszaporodtak. Ezekben a kolostorokban rendszerint két iskola volt, t. i. belső /schola interna v. claustris/ és külső /schola exterior vagy canonica/. Az előbbi a leendő szerzetesek, az utóbbi a leendő világi papok számára, de kivételesen világi pályára készülő gyerekeket is felvettek. A gyermekeket ötödik életévük befejeztével vették fel és 15 éves korukig mint gyermekeket kezelték őket. A létszám a legkülönbözőbb volt, 5-100 között ingadozott. De voltak bár kevesen vagy sokan, egy percre sem hagyták őket magukra. Szerénységet, hallgatagságot és engedelmisséget követeltek tőlük. Csak a tanítóval vagy az apával volt szabad beszélniük, s hogy egymást még csak meg se érinthessék, mindenkinek külön ülőhelye volt. Szigorúan fegyelmeztek; a testi fenytéket rendszeresen alkalmazták. A középkori felfogásnak megfelelt az a gondolat, hogy a gyermekeket hozzá kell szoktatni a szenvedésekhez. Azért nem csináltak nagy dolgot belőle, sőt volt egy-két nap, melyet a virgács ünnepének neveztek, s amelyen a gyermekek ünneplés és ének mellett maguk hozták az erdőről az egy évre elégségesogyoró-és nyirfavesszőt.

Az iskola munkája azzal kezdődött, hogy az iskolába bekerülő 5-6 éves gyereket mindenekelőtt imádságra tanították; megtanulták a Miatyánkot, Hiszekegyet, az Athanasius féle symbolumot vagy hitvallást. Athanasius alexandriai érsek, az Arius féle eretnokség nagy tudós ellenfele. Ellenük szerkesztette az Athanasius-féle symbolumot vagy hitvallást. Azonkívül a zsoltárokat - latinul, holott még csak anyanyelvükön tudtak. Ez mintegy három évig tartott. Közben megkezdtek az olvasást és az írást, de nagyon kezdetleges módon. T. i. a betűk kis lapokra voltak felírva s ezt nézegették a tanulók. Mikor a betűket már ismerték, a zsoltárokat kezdték betűzni. Ezen tanulták meg a folyékony olvasást. Egyidejűleg ment az írás tanítása is, de ez nem volt szerves összefüggésben az olvasástanítással. Ugy ment ez, mint a rómaiaknál. T. i. először a tanító leírta a betűket a gyerekek viasztáblájára, azután a gyerekek ismételték a vonásokat, kézmozdulatokat a viasztábláikon. Azután viasztáblán másoltak mintáról. Csak ezután irtak hártýára vagy papirosra tollal és tintával.

Ezzel párhuzamosan folyt az énektanítás és a számolás elemeinek a tanítása. De egyidejűleg latint is tanultak; a kiejtést, ragozást, szavakat. Megkönnyítette a tanulást, hogy a kolostorban a társalgás szabályszerint latinul folyt. A harmadik esztendőben már apró sententiákat és állatmeséket is olvastak; kis olvasókönyvük is volt, mely Phaedrus vagy Avianus aesopusi meséit tartalmazta, s más könnyű párbeszédés olvasmányokat. Csakhogy természetesen tankönyve jobbára csak a tanítónak volt. Az emlékezet utáni tanulás járta.

Ez előkészítő tanulmányok után került sor a septem artes liberales-re. Trivium: grammatika, retorika, dialektika; quadrivium: aritmetika, geometria, astronomia, musica. /Trivium: római jelentése-három uccára nyíló térség. A quadrivium ennek a mintájára készült szó oly korból, mikor a trivium eredeti jelentése elhomályosult. Ennek tárgyait hívták matematikai vagy fizikai tárgyakként is. / Ennek nyomai már a görögöknél is megvoltak, midőn a rendes muzsai nevelés alatt a nyelvi, irodalmi és filozófiai tárgyak nyújtását értették; ezeket egészítette ki Platon a reális tudományokkal. Mindezt az alexandriaiak szedték rendszerbe. Varro-nál 9 szabad tudomány van. /Varro után indult, mint láttuk, Isidorus is. /Csak a trivium tárgyainak a tanítása volt általános; a többi egyebek között attól is függött, hogy volt-e hozzáértő szerzetes.

Fődolog volt a latin nyelvnek a tanítása. A középkori tanításban a latin nyelv tanításának két korszaka volt. Az elsőben fődolog volt a grammatika, a másodikban a dialektika. Így a scholastika korában a grammatika egész logikává bővül, viszont a logika nemcsak okoskodásra tanít, hanem helyes beszédre is. A nyelvtani szabályok racionálisak. Összefüggésben van ez a középkor ama felfogásával, mely szerint a gondolkodás: beszéd. Ennek megfelelően az első korszak tankönyvei, melyek Donatuson /Ars minor/ és Priscianuson /Institutiones Grammaticae. Pars I.: Volumen maius; pars II.: Volumen minus/ alapulnak, világos nyelvtani szabályok bő példákkal; a másodiknak előadása száraz, okoskodó, gyér példákkal. E művekhez tartoztak még a szótárak, hogy az ifjak a római grammatikai iskolák hagyományait folytatva, olvashassák a költők műveit. Donatushoz és Priscianushoz járult még egy Alexander de Villa Dei /vagy Alexander Gallus/ nevű szerzetesnek Doctrináléja. A nyelvtani anyagot 2645 leonin versbe foglalja. Ez a verses memoriálé az őse s egész a XV. sz.-ig használták. De volt még sok más kézikönyv is; egyebek közt Duns Scotusnak a Grammatikája.

Olvasták a költőket, részben klasszikusokat, részben keresztyéneket. Előbbiek közül Vergilius, Horatius, Ovidius /a Metamorphosis és a Tristium libri/, Terentius, Statius és Lucanus. Utóbbiak közül Juvenecus, Sedulius és főleg Prudentius. De legnépszerűbb volt Vergilius, kiből később tudóst, prófétát, jóst és csodatevőt csináltak s misztikus erővel ruházták fel. Ezt főleg a IV. eklogának köszönhetette, amelyben jóslatot láttak a Megváltóra. A grammatikai tanítás módszerére l. Fináczy 185. l.

Mint említettem már, göröggel csak a VI-VII. sz. ir és angolszász iskolái foglalkoztak. Másutt csak szórványosan és alkalomszerűleg találkozunk görögül is tudó férfiakkal. Általában a középkorban a tanítók nem tudtak görögül /Graeca sunt, non leguntur/. Még aquinoi Tamás sem tudott görögül. -De a latin tanítás is nagyon messze állott a klasszikus szellemtől. Közélet hiányában nem érezték szükségét a római rhetori szellemben való elmélyedésnek sem. Alig olvasták Cicerót is. Főcél a latin

fogalmazás elsajátítása volt. Ezért a tanítás egyik fontos mozzanata volt az u.n. dictamen, vagyis a növendéknek maga szerkesztette fogalmazványa. U.i. a középkorban scribere a másolást és alsóbb rendű szöveg írását jelentette, dictare pedig a fogalmazást. /Ebből származik a német dichten./ Volt dictamen poeticum és dictamen prosaicum. Az előbbi tárgya egyházi jellegű volt, az utóbbié közéleti. A dictamen körébe a gyakorlati jogi ismereteket is bevonták, mert a papi emberekre hárult eféle iratok megszerkesztése is. Azért aki a grammatika után dictament tanult, annak a neve már nem rhetor, hanem legista volt. A dictamenből s annak jogi részeiből alakult ki a későbbi egyetemi jogi fakultás. Az eféle tudományt nevezik ars dictandi-nak, melynek elsajátítására egész mintagyűjtemények voltak.

E kor papjaitól erős logikai iskolázottságot kívántak meg, melyet a trivium harmadik tárgya, a dialektika, vagyis a formális logika szabályainak a foglalatát adott meg. Megkülönböztetendő azonban az a dialektika, mely mitegy a grammatikából kinőve a régi kolostori iskolákban a logika elemeit nyújtotta, attól, mely a későbbi nagy egyetemeken a metafizikai és filozófiai küzdelmek kereteit adta. A kolostori iskola logikájának tárgyai voltak: az u.n. isagógé: a genus, species, differentia, accidens és proprium; azután a kategoriák elemi magyarázata; szillogizmus, meghatározás, érvelés vagy topica, és az ítéletekről szóló rész, melyet perihermenikiának neveztek.

Mint említettük már, a quarivium tárgyait nem tanították mindennütt, azokat igen nehezeknek s szinte csak a kivételes tehetségűeknek való tudományoknak tekintették. Közöttük a számot tartották alapvető tudománynak, melyet ezen a fokon ezerig tanítottak. A matematika tanításában 3 korszak van. I. Computus kora 1000-ig: a római számjegyeket használták s a fej-és ujjszámítás vitte a szerepet. Egyik híres tankönyve a computus korának a Hrabanus Maurus-é. II. Gerberttől a XII.sz.végéig: az újra divatba hozott római columna-számítás járja a javított abacus-on, a Gerbert-féle számjegyekkel /apices/; ezért ez az abacisták kora. Gerbert Rómában tanított 972-982.között. III. Az aritmetikai számítás főleg az egyetemeken fejlődik tovább arabs hatásra. Ez az algorizmus kora.

A tanítás anyag részben elméleti, részben gyakorlati: amaz a számviszonyokkal foglalkozik. Forrása Boethius. Emez pedig az alapl műveletekkel. Egy példa Alkuinból: 235 szorzandó 4-gyel:

CC	szorozva	IV	egyenlő	DCCC
XXX	"	IV	"	CXX
V	"	IV	"	XX
				DCCCCXXX

A számoknak misztikus értelmet tulajdonítottak.

A geometriát jó későn s akkor is kizárólag gyakorlati szempontokból és minden elméleti igazolás nélkül tanították. Ezt a gyakorlati szempontot az csillagászatba is bevitték, mikor kifejlesztették belőle

az astrologiát.

A zene már kezdettől fogva fontos tárgya volt a kolostori iskolázásnak, természetesen első sorban gyakorlati szempontokból, hogy a növendékek részt vehessenek a templomi szertartásokban. Az akkori hangjelzés nehézsége miatt az akkori gyakorlati zenetanítás természetesen csak első énekítés után ment. Midőn azonban a zenei Guido /sz. 995/ alkalmazta a 4-es vonalrendszert, ez egyszerre megkönnyítette a hangjegyvásást s ettől kezdve a gyakorlati tanításban is mind nagyobb szerepe lesz annak. A zene gyakorlati tanítása mellett fontos szerepe volt az elméleti zenetanításnak. Csak aki ennek anyagát elsajátította, azt nevezték igazi muzikusknak, még ha gyakorlatban egyetlen taktust sem is eljátszott. Ennek főfeladata azoknak a számvízesonyoknak a megállapítása és elsajátítása volt, melyek a zene melódiájában és harmóniájában érvényesülnek /symphonias, consonantias, /Menocherának nevezett szerszámot használtak erre. Hangszekrény volt és, amely felett egy hur volt kifeszítve; ez alatt volt egy nyereg /socus/, melyet ide-oda mozgathattak, a hur hosszának változtatására. Tanműnyveik kemény törekvésekről és jelentős szakismeretről tanuskoznak.

A természet megismerése mind a trivium, mind a quadrivium tárgyai közül hiányzik. Még a quadrivium is merő spekuláció. Szoropel ugyan a fizika az egyetlen tárgyai között, csak hogy ez voltaképpen a filozófiának a bevezetése, és egészen más, mint amit mi alatt értünk. Mégis érdeklődött a középkori ember is a természet iránt, de részben a maitól eltérő két különböző okból, u. m. a ritkaságok és különlegességek szempontjából és másodsorú gyógyászati célból. A legnevesebb középkori mű szintén ebből a szempontból tárgyalja korának ismeretanyagát; apáca írta: Szent Hildegard. /1170 körül írta./

Bezárólag itt meg kell még jegyeznünk, hogy a székesegyházi iskolák, melyek a II. Sándor alatt tartott III. lateráni zsinat rendelkezéseire a XII. sz.-tól erős lendületnek indultak, tipikus eltérést semmiben sem mutatnak a kolostori iskoláktól. Azokat tanították, ugyan abban a beosztásban és szellemben, mint a kolostori iskolák. Csak hogy nagyobb súlyt fektettek a dialektikára és több volt az externus növendék, mivel nagyobb városokban voltak elhelyesve. A papi pályára lépni nem szándékozók is ide jártak, vagy a velük kapcsolatos iskolákba, leginkább mégis a plébániai vagy farsai iskolákba, mely utóbbiaknak vezetői a plébánosok, vagy az általuk felfogadott kántortanítók voltak. Ezekben vallást, egyházi éneket és olvasást tanítottak.

Hazánkban is az 1515.-i veszprémi zsinat meghagyja a papoknak, hogy vasár-és ünnepnapokon a szentírást okosan fejtegetessék. Aztán oktassák a népet a bűnök kerülésére; tanítsák ki a népet, hogy amit maguknak nem kívánnak, mással se cselekedjék; ellenben amit maguknak kívánnak, azt másokkal is cselekedjék. Fejtegetessék a hit főbb tételeit, különösen a feltámadást és az utolsó ítéletet. A vallási oktatásra a rend-

kivüli alkalmakat is fel kell használni; így pl. ha boszorkányt találunk, azt át kell adni a papnak, aki azt bűjtölteti s vallásra tanítja. Ugyesintén ha valaki megkeresztelkedett, a pap szintén vallásoktatásban részesítse.

A templomi oktatáson kívül csakhamar megindult a szorosabb értelemben vett iskolai tanítás is. Békefi nem ok nélkül vallja kitűnő, okmánytárral kiegészített jeles könyvében /A népoktatás története Magyarországon 1540. Budapest. 1906/, hogy „nevesebb kolostorokban, főleg amelyek városban vagy annak közelében voltak, nem hiányzott az iskola a világi elem részére.” /21. l. /De a székesegyházi iskolákat is már korán kezdték látogatni világi egyének is. Természetes azért, hogy ezekben a papi pályára készülők alkották a tanulók nagy többségét.

A nép fiait a falusi iskolákba küldte. És pedig a külföldi író, /Tubero/ megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy a nép nagy kedvvel iskoláztatta gyermekeit. Békefi kimutatja, hogy legalább a Barcaságban és a medgyesi székben ott is volt már falusi iskola, ahol voltaképpen plébánia nem is volt. Ugyanez időből kimutatható, hogy székely földön a plébániák mellett mindenütt volt iskola. Általában már a XIV. és XV. sz.-ban a falusi plébániai székhelyeken mindenütt volt iskola, sőt gyaníthatólag így volt ez már az Arpádok korában is, habár természetesen sűrűbb kivételekkel is.

Ezekben a falusi iskolákban nálunk is, csakugy, mint külföldön, a Miatyánkot, a hiszomegyet, a főbb hittételeket, az éneklést, olvasást és néhol az írást is tanították. Néhol maga a plébános tanított; másutt valamelyik papja, vagy épen külön iskolamester. Az iskolamestert a hívők választották, de a plébános beleegyezésével, aki neki főnöke volt; a Barcaságban pl. a plébánost az iskolamester utának tekintették. Ha egyes helyeken, mint pl. a XV. sz. elején, az iskolamester választásával mellőzni akarták a plébános beleegyezését, azt a püspök megtiltotta. A püspöki rendelkezés azt is szigorúan meghagyja, hogy amely iskolamester vagy harangozó ezen rendelkezésnek magát alá nem vetné, azt az egész esztergomi területéről el kell űzni. Efféle rendelet megismétlésére azonban még többször volt szükség.

Az egyházi iskolák három faján, a.m. a székesegyházi /káptalani/, kolostori és plébániai iskolán kívül nálunk is keletkeztek, csakugy, mint külföldön láttuk, világi jellegű és eredetű iskolák is. Mint tudjuk, a világi jellegű nevelés a külföldön a lovagi udvarokban folyt az előkelők számára és a városi iskolákban a polgári eredetű gyermekeknek. Ilyen tagolásban folyt a nevelés munkája nálunk is. Talán csak az az a különbséggel, hogy amely mértékben különbözött a lovagi, helyesebben a nemesi rend minálunk a külfölditől, oly mértékben különbözött ifjainak is a nevelése. Lényegben azért mégis azonos volt. Idegen nemes udvarába küldték el a szerülő ifjút, s ott a szellemi tanulmányok helyett inkább a testi ügyességet, vadászatot, harcot, selymészatot, vívást és a

táncot tanulták.

A társadalmi osztályok kialakulása is hasonló fejlődést mutat nálunk, mint a külföldön. A XIII. sz.-ban a már mindenütt hanyatlani kezdő lovagság mellett Európaszerte hatalmas arányokban kezdett fejlődni a polgári rend. Foglalkozásuk, az ipar és a kereskedelem, városokba tömörítette őket. Az együttlakozás még inkább érvényre juttatta erejét, összetartozandóságának a tudatát s kifejlesztette benne a közös művelődési igényeket. Így csakhamar arra a meggyőződésre jutott, hogy a kolostori és székesegyházi iskolák nem a polgárirend tagjainak gyermekei számára valók; hogy nekik más irányu és tartalmu műveltségre van szükségük. Ezért a városokban a városi hatóságok erejével, amely szervezetben vezető szerephez jutottak, új iskolákat szerveztek gyermekeik számára. Ezen felül természetesen a céhekben is folyt a sajátlagos ipari kiképzés és erkölcsi nevelés csakugy, mint a külföldön. Tekintve azt, hogy a városi polgárság nemcsak a kereskedelem nagyobb mozgékonyasága és nemzetközi érintkezései révén, hanem a polgárok idegen, jobbara német anyanyelvű utján is állandó és élénk összeköttetésben volt a külfölddel, sőt a segédek kötelező vándorlása magukat az ipari műhelyeket is egészen közel hozta egymáshoz, gyaníthatólag egyforma szükségletek mellett egyforma volt a céhek nevelői és oktató berendezkedése.

Ami a városi iskolákat illeti, azoknak felállítása némi akadályokba ütközött. Az volt ugyanis a rend, hogy az illető egyházmegye területén a jus decendit a székesegyházi iskola scholasticusa vagy tanítója adja meg. Másfelől pedig a városi iskolák fenntartója, a város, nem akart lemondani a tanító szabad választásának a jogáról. Így gyakori volt az összeütközés, amelyről gyakran a pápának is ment jelentés.

A városi iskolák neve helyenként különböző volt. Hívták a város iskolájának, a parochiális egyház iskolájának, sőt a boldogságos Szűz egyháza iskolájának is. A tanítót rendszerint, a plébános tanácsára a város választja, red szerint egy évre. Az iskolamestert gyakran megválasztják városi jegyzővé. Hivatalát a legkülönbözőbb névvel illetik. Rendszerint papi jellegű egyén, de van köztük sok világi is. Fizetése különböző időkben és különböző helyeken évi 9 és 80 frt. között váltakozik. Van külön lakása. Sok helyen a plébános általában étkezik. Sokszor a szülők is fizetnek valamit a tanítónak. Némi mellékjövedelme is volt, egyházi funkciókért, mise alapítványokból és ha ő kezelte a toronyórát. Természetesen figyelembe kell vennünk a pénz akkori nagy értékét. 50 oszpora egy frt. Brassón 1300.-ban egy bárány 6 oszpora, egy köböl zab 3, egy kocsi széna 14, egy pint bor 2, sör 1 oszpora volt; egy font rizs 2, egy pár lábbeli 35 oszpora. Egy forint: 8 bárány, vagy 17 köböl zab, vagy 3 és fél szekér széna, vagy 25 pint bor, vagy 50 pint sör. Két frt.: 3 pár lábbeli vagy 25 k. rizs.

Kötelességei szigorúan elő voltak írva. A hanyag tanítót figyelmeztetés után rövidesen elbocsátják. Néhol városi aljegyző, másutt kö-

vetségbe is küldik. A tanító mellett sokfelé segédtanító is működik. Van köztük baccalaureus is.

Ami a városi iskolák tanulóinak életét illeti, voltak köztük olyanok is, kiknek élelmezéséről az iskola gondoskodott, pl. Besztercebányán a XVI. sz. első felében. Sok helyen a szülők gyermekeiket egyes családokhoz adták. Mindez azt mutatja, hogy a városi iskolák növendékei nem mindig helyből kerültek ki. Már a XV. sz. végétől vannak nyomok, hogy városi iskolák tanulói részt vettek passiójátékokon karácsonykor és husvétkor. Különböző helyeken s időkben apróbb szolgálatokért némi jutalomban részesülnek a tanulók; ezért több helyen segégeknek a templomi szertartásokban: énekelnek miséken, a szent sirnál, stb.; harangoznak; üdvözlők az új bírót és a tanácsot; őrzik a Krisztus koporsóját; oklevélt írnak.

Az iskolásokat, tanulókat scholarisoknak hívják, jóllehet ezt a nevet kapták azok is, akik már nem jártak iskolába, de mintegy káplánok vagy hitshónokok gyanánt működnek nagyobb városokban a plébánosok mellett, azonban misét nem szolgáltattak, csak ministráltak.

A városi iskolák tantárgyairól elmondhatjuk még, hogy latinból általában keveset tanultak. Mégis több helyen ezt is komolyabban veszik szik. Ahol latint is tanítottak, azokat schola latina-knak nevezik s gymnasiumnak, ahol a latin nyelv elemein tulmentek. Ilyen volt már Kassán 1514-ben, sőt egy gömörmegyei faluban is már 1513-ban. Leghasználatosabb tankönyvük volt a Heyden Sebald Formulac Puerilium Colloquiorum-ja, melynek első kiadása 1528-ban Strassburgban latinul és németül jelent meg s már 1531-ben Krakkóban latin, német, lengyel és magyar nyelven is megjelent. Tartalma ennek 27 beszélgetés az iskolai, társadalmi és családi élet köréből.

Voltak azonban olyan városi iskolák nálunk is, melyekben latin helyett a németet tanították. Ezeket német iskoláknak, Schreißschule vagy Brieschule-nak nevezték. Nagy gondot fordítottak ezekben a német fogalmazásra.

Tekintve e korban kultúra és vallás szoros összeforradását, a városi iskolák is, bár fenntartójuk a város volt, erősen katolikus vallásos jellegűek voltak. Érdekes felomlítani, hogy már IV. Béla idejében, 1251-ben zsidó iskolák is voltak a városokban.

Az egyes városi és falusi iskolákról nagy számban maradtak fenn írott emlékeink. Ezek alapján Békefi munkájában az összes falusi és városi iskolákat felsorolja. /52-175 l./ 1540-ig egész történetük levezetésével. Az érdeklődőket oda utaljuk.

6. §.

VILÁGI NEVELÉS : A LOVAGI NEVELÉS ÉS A CÉHEK.

A szorosabb értelemben vett tudományosság a középkorban csaknem kizárólag a papság kezében volt. Ekkor pap és tudós ember egyet jelentett, jóllehet azért képzett világlakkal is találkozunk, de ez

egész kivéte számba ment. Csakhamar kialakultak azonban a rendek, éiesen elhatárolt elválasztó vonalaikkal, u.m. a papi renden kívül a szabadok vagy nemesek rendje, akik általában katonák voltak, aztán a nem szabadok, vagy jobbágyok rendje, akik a földet művelték és csakhamar a negyedik is megerősödik, a polgároké, akik az ipart és kereskedést űzik. Ezeknek foglalkozása egészen elütő és sajátos volt; ezekhez a szükségos ismeretkeről, készségekről és ügyességekről egyazon nevelőintézetben nem, vagy csak részben lehetett volna gondoskodni; azért csakhamar megindultak a kísérletek a különböző rendeknek megfelelő különböző irányban a szükségletek kielégítésére. Észert tehát csakhamar megkülönböztethető egymástól az egyházi és világi nevelés, és ez utóbbin belül a világi rendeknek megfelelően csakhamar megindul a lovagi nevelés a lovagi iskolákban; az ipari nevelés a céhekben és városi iskolákban.

A XII.sz. kezdetén indult meg a lovagi nevelés, a lovagrend intézményes megalapításával és a keresztesháborúkkal, főleg a francia szellem, erkölcs és szokások hatása alatt. A lovagi nevelés merő ellentéte volt az egyházinak. Szellem - tett; elméleti erkölcsiség - gyakorlati erkölcs, cselekedet; nemek elválasztása - nőtisztelet; belső reflexió - külső ügyesség; eredetiség - társadalmi alkalmazkodás. A septem artes liberales-nek megfelelően tanították a septem artes liberales-t, a 7 lovagi készséget, u.m. lovaglás /equare/, uszás /natare/, nyilazás /sagittare/, vívás /cestis certare/, vadászás /aucupare/, ostáblázás vagy sakkozás /scacis ludere/ és verselés /versificare/. De ezekhez nem kellett semmi tudomány. Jobbára a mások verseit énekolték húrós hangszereik mellett. De ha a magukét is, akkor sem kellett hozzá semmi tudás. Ennek a lovagszellemnök a hanyatlása azonban már a XIII.sz.-ban megkezdődik.

A lovag gyermeke 7-8 éves koráig a szülői háznál nevelkedett. Ekkor idegen lovag udvarába került, hogy szigorubb és kevésbé kényeztető elbánáshoz szokják. Mint apród itt 14 éves koráig engedelmességet, illemet és jó erkölcsöket tanult, miközben szolgálta urnőjét, apró megbízásait teljesítette, üzeneteit hordta, stb. Közben megszerezte a fentebb felsorolt lovagi készségeket. Szellemi képzése csak arra szorítkozott, hogy megtanulta a főbb hittételeket, megtanulta a régi hősök vitézi tetteit és kalandjait. Jobbára ó-és középkori kalandos regék voltak ezek, koruk romantikus izlésében és fantáziájával átalakítva.

Az ifju 14. életévét betöltve fegyverhordozó apróddá lépett elős ekkor urnője helyett ura szolgálatába ment át. Ennek megfelelően ekkor tanulta a fegyverforgatást és a lovagi tornát, sőlymáztatot és vadászást. Tornára, vadászatra és háborúra, fegyverrel hordozva, kísérte urát. A nevelésnek ez a kora is 7 évre terjedt. Ennek kellett megtanulni az igazi lovagi erényeket: 1. a hit és az egyház védelme; 2. hűség a fejedelem és hűbérur iránt; 3. a gyengébbeknek /fegyvertelen férfi, véd-

telen nő, gyermek, árva/ védelme; 4. az adott szó szentsége, a kötelesség- teljesítésben hűség és becsületesség, menten minden önzéstől, csaláságtól, hazugságtól és nemtelenségtől. Ez volt a négy 3 lovagi erény. 20-21 éves korában az ifjút lovaggá avatták, mely azzal a fogadalommal volt összekötve, hogy egész életét a hit, jog és igazság védelmének szenteli.

Mint fentebb említettem, a kornak megfelelő komoly nevelői munka folyt a céhekben is. A céh eleinte azonos foglalkozású egyének vallásos célú egyesülete volt. Ezt a jelleget bizonyos mértékig később is megtartották, ami egyebek közt még utolsó évtizedeiben is abban nyilvánult, hogy egyházi célokra adományokat tettek, szent jegyeket /zászlókat, urasztali edényeket/ adományoztak. Fejlődésük folyamán foglalkozásuk érdekeit védő, utóbb egész ipari intézménnyé vált, a XIII.sz.-tól önálló jogi személyiséggel, önkormányzattal, előljárókkal, kiváltságokkal és szabályokkal. E szabályok a céhen belől folyó nevelésre is kiterjeszkedtek. Volt határozott tanulmányi rendjük. Mint a lovagi készségeket, úgy a céhek tanításának is hét mechanikai mesterségét /artes mechanicas/ szembesíltették már a XV.sz.-ban egyesek a 7 szabad művészettel. Az egyetemi tanulmányi fokokkal is, baccalaureus, licentiatus, magister, szembesíltették a céhek fokozatait: az inasi, legényi és mestori fokozatot, csak úgy, mint a lovagi lakóik fokozatait: apród /bube/, fegyvernök /knappe/ és lovag /ritter/. Mindenik fokozatban egy mester műhelyben és szigorú disciplina mellett céhenként változóan megszabott időt kellett eltölteni. Mesterré bárki is csak a mesterremek elkészülte és felülbírálása után avattott fel; ezt zárt helyen kellett elkészíteni és a céh színe előtt nyilvánosan bírálták meg. A szakoktatás mellett a céhek kiváló gondja volt az erkölcsi nevelésre és ellenőrzésre is. A mester kötelezte magát az ifju szakosorú kiképzésén kívül az erkölcsi nevelésre is. Atyamester néven külön közege volt az ifjuság közös felügyeletére. Így a céhek épúgy meg volt a maga érinthetetlen rendi becsülete, mint akár a papságnak, akár a lovagá rendnek. Az ifjúság 12 éves korában, néhány heti próbaszolgalat után egy mesterrel való beállással lépett a céh kötelékébe. Mind ezek jellemzésére elég megemlítenünk, hogy midőn a gyerek inassá lett, igazolnia kellett törvényes és tisztos származását, a főgg hitcikkek ismeretét s később az elemi ismeretekben is a jártasságot.

Ezért és a szigorú fegyelemért a céhek igazi iskolák voltak s ezért olykor méltán nevezték őket scholáknak is.

A XIII.sz.-ban, különböző okok miatt a székesgyöri és képtalan-i iskolák hanyatlani kezdtek, másfelől a városi élet mindinkább fellendült. Továbbá a kolostori iskolák mindinkább csak saját novíciusaik kiképzésére kezdtek szorítkozni. Ekkor keletkeztek ezek okokra visszavezethetőleg, a városi iskolák a meggazdagodott városi polgárság megnövekedett művelődési igényének a kielégítésére, miután a meglehetősen házi iskolák elégtelenek voltak a tanulócsereg befogadására. Az is hozzá-

járult ezek kialakulásához, hogy a változott idők és a változott helyzet más műveltséget kívántak a polgári elemtől, mint a többi társadalmi osztálytól.

Természetesen oly helyen keletkeztek ezek a városi iskolák, ahol a városi élet is erősebben kifejlődött, így pl. Olaszországban, a Hanza- városokban, Flandriában és Németalföldön, hol már a XIII. sz.-ban egyes világi patronusok iskolákat kezdtek alapítani.

A XIII.-XV. sz.-ban keletkezett iskolák két csoportba oszthatók. Az egyikben írást, olvasást, elemi számolást és a latin nyelv elemeit tanították. A nevük Schreibschule, Stadtschule, Deutsche Schule, Brieschule. Ezek megfelelnek tehát a mai elemi iskoláknak. A másokban már a latin beszéd és fogalmazás is járta s ezért latin grammatikát és dictament is tanítottak; ezek az u.n. latin iskolák /scholae Latinae vagy Latein-schulen/. A növendékek 3 osztályba jártak s a különböző tanfolyamokat így hívták: tabulistae /olvasás, írás/, donatistae /Donatus könyve alapján, melyből az alaktan elemeit tanulták/ és alexandristae /melyben a teljes latin grammatikát tanulták Alexander Doctrináléjából./

A városi iskolák tanítói szintén a kisebb rendekbe felvett klerikusok voltak kezdetben; később azonban a világi tanítók mind inkább elszaporodtak s utóbb ezek a XIV. sz.-tól a céhek mintájára szervekedtek. Az iskola vezetője az iskolamester, ludi magister, volt; segédjei az iskolalegények, socii. Utóbbiaknak szintén vándorolniuk kellett, mint az iparos segédeknek; máskülönben nem vették fel a testületbe. E világi tanítók képzettségéről nincs biztos adatunk. Valószínű, hogy nagyobb városok iskolái legalább is baccalaureus tanítómesterekkel rendelkezett. A kis városok tanítói hihetőleg csak épen olvasni és írni tudtak. Megbizásuk jobbra csak egy évre szólt. Nagyobb városokban rendszerint egyszerűs mind városi jegyzők és írkokok is működtek.

Mindenesetre a városi iskolák voltak a középkor végén az új műveltség hirdetői és előkészítői. Azt is javukra kell írni, hogy számos latin iskola a XVII. és XVIII. században a társadalom széles rétegeinek elégitette ki művelődési igényét s nem szorítkozott kizárólag a városi elemek képzésére.

7. §.

A MAGÁNOKTATÁS ES A NÖNEVELES ÁLLAPOTA MAGYARORSZAGON a reformációt megelőzőleg.

Itt mindenek előtt a királyfiak nevelése jöhet tekintetbe. Az a gond, amivel a nemzet kíséri nevelésüket, mutatja, hogy milyen fontosságot tulajdonítottak ennek; másfelől a jobbmóduak házi nevelésére is világot vethet. Egyébként országos intézkedés is rendezőleg nyúl ebbe bele, amennyiben pl. Szent István és Szent László elrendelik, hogy a király negyedszülött fiának az egri püspök a gondviselője, épen ezért az egri püspök csak nemes ember és jogtudó lehetett.

Mint tudjuk, Szent Istvánt Adalbert, Imrét Szent Gellért tanították. Altalában a királyfiakat teljesen megtanították a grammatikára s a hittételekre. Imre herceg naponként énekelte a zsoltárokat.

Számos uralkodónak és az uralkodóház számos tagjának a nevelőjét tehát névleg is ismerjük emez első fejedelmi sarjakon kívül. Így V. László nevelője Vendel Gáspár volt. Az ő kérésére írta a későbbi II. Pius, Aeneas Sylvius a Tractatus de liberorum educatione editus ad Iudicium Ungariae et Bohaemicae regem című tanulmányát. Magyarra fordította Acsay Antal A gyermeknevelés V. László magyar király számára címmel, Budapest, 1898. Tartalmi ismertetését l. Békefi Remig: A népektetés története Magyarországon 1540-ig című műve 182 l.-on:

„Szerző, a bevezetés előbecsátása után, szavait a királyi gyermekhez, az ifjuhoz, a férfiuhoz és az öreghez intézi. Vezérgondolatai a következők: A gyermek természetes szellemi adományai; a természet fegyelmezés nélkül vak; a gyermekben mind a testet, mind a lelket kell nevelni; a test gondosítása és a gyermek tápláléka; milyen étellel és itallal éljen a gyermek; némely ország lakói az ételben mértéktolonok; a gyermekek az italban tartanak mértéket, mert csunya dolog, ha a bor után áhítoznak; a testi gyönyöröket meg kell fékezni; az embernek a földön nincs becsesebb tulajdonsága, mint a világos értelme; a bölcsészet tanulmányozása mindenkinek, még a királynak is hasznos; a tanulás megkezdésének ideje a gyermekéknél; a keresztény gyermeknek legszükségesebb ismeretei; kik legyenek a gyermek társai; a beszélni tudás kifejlesztése; jártasság az ókes beszédben; a csunya beszéd értelmére van az erkölcsnek; a gyermek emlékezőtehetségének a gyakorlása; a nyelvtan fontossága és három főrésze: a retorika; a retorika; dialektika, zene, geometria, számtan és csillagészet tanulása fontos; a philosophia utba igazít arra nézve, hogy a gyermeknek mit kell követnie és kerülnie.” /Kiadva: Aeneas Sylvii Piccolomini Senensis... opera, quae extant, omnia. Basileae. Év nélkül. 965-992 l. Aeneas Sylviusnak ezen művét „Értekezés a gyermek neveléséről László Magyar és Csehország királyához” címmel bő kivonatban magyarra fordította és közli Békesi /Cencilia/ Emil: Pedagógiai irodalmunk legrégebb emlékei. II. köt. /Kálauz a nevelő oktatás terén. Nagyszombat. IV. évf. 1890. 195-205 l./

„II. Lajos királyt az elemi ismeretekbe Balbus Jeromos vezette be; a további tanulmányokra meg Erdély egyik szülőtte, Páso Jakab oktatta.

Lélekben II. Lajos, mint II. Ulászló és Anna születendő gyermeke részére készült a magyar király leányának, Erzsébet lengyel királynénak a munkája a királyi gyermek neveléséről.

Ezen mű tartalmának lényege a következő:

A gyermeknek minél becsületesebb dajkát kell keresni s azt egy képzett és ügyes tanóra bizni; tanulja a grammatikát, a költőket, történetírőket; tisztelje a legáhitatosabb tisztelettel a mi Üdvözítő Istenünket s a Boldogságos Szűz Máriát és mindig a zsebében legyen a szűz Anyá-

nak dicséretét magasztaló imádságos könyvecske; naponként hallgasson szent misét; az ételben legyen mértékletes, korán reggel fogjon a tudományok végzéséhez, testét gyakorolja, kerülje a tunyaságot és semmittevést. Soha ne nyissa meg fülét a hizelgőknek; foglalkozzék életveszélyen kívüli vadászatokkal; ne hanyagolja el a lovaglást, a játékokat, a vivást és egyéb, a haditudományokhoz tartozó foglalkozásokat. Szeresse a hűséget, az állhatatosságot, az igazságot; ne vesse meg a szerencse különféle változásai között az ész tanácsát; mindig ugyanazon arcot mutassa; ne haladja át a mértéket az örömben vagy a szomorúságban. Kövesse az önmegtartóztatást, kerülje a gyönyörhajhászókat, vesse meg a gonoszokat, szeresse a jókat, tisztelje az öregebbeket. Cselédekkel szemben, idegenek és katonák iránt, legyen bőkezű, jótékony, nyájas, nemkülönben a tudós férfiak iránt is. Legyen meggyőződve magában, hogy semmi sem illik kevésbé a királyi gyermekhez, mint a kapzsiság és a pénzvágy; terjeszsen mindenütt egyetértést s engesztelje ki az ellenségeskedéseket; helyezze a békét a háború, s alattvalóinak javát saját javai elé; kerülje a kevélységet és felfuvalkodottságot; ne féljen egy tanutól jobban, mint saját lelkiismeretétől; ne sértse meg a királyi méltóságot se szavaiban, se tetteiben, se szemének vagy egyéb testrészének a hordozásában. Tanulja meg eltűrni az éhséget, hideget, meleget; minden tetteiben tudjon magán uralkodni, kövesse az okosságot, engedelmeskedjék a mértékletességnek, szeresse az igazságot és lelki erősséget. Mit ha megtesz, amint roménylem és óhajtom, nemcsak a mi családunkat emeli csodálatos dicsőségre, hanem eljut oly boldogságra, melyet emberi erőinkkel elérhetünk s egyszermind saját korának követendő példája gyanánt fog szolgálni az e-rényre." /L. Békefi előbb idézett munkája 184-185 l./

Tudjuk, hogy V. László nevelést később a lelkiismeretlen Cilley Ulrik vette át. A Hunyadi fiukat Sanochin Gergely nevelte, de volt magyar nevelőjük is, ennek neve azonban ismeretlen. Corvin Jánosnak Taddeo Ugoletti volt a nevelője. Fejedelmek, fontos tisztüknek megfelelő becsülésben részesítették a fejedelmi sarjak nevelőit. Így III. Béla leánya dajkáját jutalmazandó, testvéreit a várszolgalat alól felmenti és várjobbágyokká teszi és birtokában megerősíti; fiaiknak a szabad állapotot biztosítja. II. Endre király fia, Kálmán halicsi király korában étekfogó mesterré teszi hálából nevelőjét, Aba Sükösd fiát, Demetert. A rendek III. Endre nevelőjét, Morosini Albertet honosítják, a király pedig később Pozsegát és Szlavoniát adományozta neki, stb.

Az első a Habsburgok korszakából, I. Ferdinánd Lőrinc székesfehérvári prépostra bizta Miksa és Ferdinánd nevelését és nevelésüket kiváló figyelemmel kísérte. A király kívánságára gyermekeket magyar és olasz nyelvre is tanítja oly mértékig, hogy az a latin nyelv elhanyagolása nélkül történjék. A prépost nevelői fizetése 600 forintig emelkedett.

Az előkelő gyermekek közül többen a királyi udvarban nevelkedtek.

IV. Béla alatt ezek oly sokan lehettek, hogy a király őket mint külön testületet /collegium/ említi. Előkelő gyermekek nevelkedtek még a főpapok udvarában is. 1565-ben szó van Tamás esztergomi érsek iskolájáról.

A leggyakoribb eset mégis az volt, hogy az egyes családok nevelőt fogadtak gyermekeik mellé. Békéfi felsorolja az idevonatkozó adatokat. A nevelőnek sokszor nehéz helyzete volt s gyakran kellett rágalommal megküzdenie, amint a Lőkös János fiai nevelőjének esete mutatja, főleg ha a szülői háztól távol kellett gondozni az ifjakat. Mert sokszor a nyilvános iskolákban is együtt volt a praeceptor a fiukkal, sőt az egyetemre is elkísérte őket.

Az is megtörtént, hogy a szüle egészen az "instructor" gondjaira bízta gyermekét és lakásra és kosztra is hozzá küldte.

A nevelőket különbözőképen hívják, u.m. informator, paedagogus, magister, director, praeceptor, eruditor, instructor.

A nőnevelés megindítóit hazánkban is, csakugy mint másutt, az apácák voltak. Tanítottak őket olvasni és pedig a zsolttárok alapján. Sőt latinul is tanítottak, grammatikát és fogalmazást, sőt néha latinul még verselni is tanultak. Tanítottak még zenét és éneket. Iskoláikba olyanok is jártak, akik nem akartak fátyolt ölteni. Akik apácának készültek, már gyermekkorukban a kolostorokba kerültek. Így pl. Boldog Margitot anyja Olympiades asszony gondjaira bízta, ki a gyermekkel együtt csakhamar a veszprémi Domokos-rendi kolostorba vonult. Az apáca-nevelésre és életre egyébként élénk fényt vet épen a Margit-legenda.

A klarissza-apácák rendszabálya előírta, hogy az apátnő a fiatalok és felnőttek közül a tehetségesebbeket tanítsa. Aki olvasni tud, az a szerzetesek zsolozsmáit imádkozza, s aki énekelni is, az énekel is. Aki azonban nem tud olvasni, csak a Miatyánkot mondja. A ferencesek 1533-ban megtiltják, hogy a harmadik rendhez tartozók /sorores tertiis ordinis/ írni tanuljanak s másokat is erre megtanítsanak; aki a tilalmat áthágja, arról a rendtársak nem gondoskodnak. E jellemző tünetnek Békéfi azt az érdekes magyarázatát adja, hogy ezzel akarják őket és a népet a reformáció eszméitől elzárni.

Az apácák művelődési eszközei voltak még a szent beszédek, melyekkel a szentírást és a szentek életét magyarázták nekik, azután az ének.

Kezdetől fogva tanították és gyakorolták az apácák a női kézimunkát. Különösen sok egyházi ruhát készítettek és diszitettek; gyapjút is fontak és mostak.

Az apáca műveltség általában előkelő színvonalat ért el. Néhol még a quadrivium tárgyaival is foglalkotak. Ennek elismerése volt nyilván az is, hogy előkelő családok dicsőségüknek tartották, ha gyermeküket apácáknak adhatták oda; vagy ha nem szánták is annak, de nevelésre akkor is szívesen beadták.

A K Ö Z É P K O R I E G Y E T E M E K .

Az eddig ismertetett törekvések, rendszerek és intézmények a középkori művelődésnek ugyszólván csak a mindennapi szükségleteiről, a nép szélesebb rétegeiről gondoskodtak. De ugyszólván kezdettől fogva voltak már akkor is magasabbrendű igények, amelyeket szintén ki kellett elégíteni. Így mindenképp előtt gondoskodni kellett azokról, kik az alsóbb fokú székesegyházi, kolostori vagy városi iskolákban tanítsanak. De gondoskodni kellett az egyház tudósairól, doktorairól is, és végül olyanokról, kik az egyes népek és államok jogrendszerét s mindenképp felett az egyháznak a jogát, a kánonjogot és a római jogot ismerjék és helyesen értelmezzék. Erre szolgáltak az egyetemek. Az egyetemi intézmény általában a középkor legsajátosabb alkotása. Keletkezésének kora és régisége az egyetemi rendszer konzervativizmusa alakjában az egyetemekre mind máig rányomta a maga bélyegét. Nemcsak szellemében, de számos régi intézményében és elnevezésében is. Ilyen régi elnevezések: rector, lector, quaestor, bidellus, s az egyetemi rangfokok: doctor, licentius, baccalaureus, magister.

Ilyenmí felsőoktatási intézményekkel, s ide vonatkozó törekvésekkel már a XII. sz. első felétől találkozunk. Nevezetesen 1100 és 1130 között Bologna-ban már tanítottak jogot; még jóval előbb Salernóban orvosi tudományt. 1215.-ben pedig a párisi egyetem megkapja első szervezetét.

Az egyetemi oktatás tárgyai a középkorban is, csakugy, mint ma, a bölcsészeti s ezzel kapcsolatos természeti tudományok és a matematika voltak, továbbá a teologia, a jogi és az orvosi tárgyak. Csakhogy nem minden egyetem fejlődött ki minden tudomány művelésére. Elég volt, ha a facultas artium mellett az u. n. felsőbb karok közül legalább az egyik tudomány-csoport megfelelően képviselve volt. Egyébként egy kis eltolódás is történt az univerzitás szó értelmezésében. Ma az universitas scientiarum vagy litterarumról van szó, akkor pedig az universitas magistrorum et scholariumot értették alatta, tehát a tanítók és tanítványok egyetemét vagy közösségét. Ezért nevezték magukat universitas nostranak. A sacerdotium, vagyis az egyházi hatalom, és az imperium, vagyis a világi hatalom mellett harmadik világhatalmi tényező volt a studium generale. Ennek, mint tudományos intézménynek a tudása és érvényessége kiterjedt az egész akkor ismert művelt világra és ezért volt egyetemes és nemzetközi. Ez az egyetemesség eme fogalomnak legjellegzetesebb jegye és tartalma, ami egyuttal viszonyosságot jelentett más egyetemekkel kapcsolatban és a ius ubique docendi-t. Tartozéka volt, hogy tanáraiknak egyetemi scholazattal bíró, azaz graduált egyéneknek kellett lenniük és hogy az intézeteknek keletkezését az egyház, majd az állam is jóváhagyta legyen.

Mint fentebb említettük, nem mindegyik egyetemen voltak meg az összes fakultások. Így Bolognában főleg a jogi, Salernóban az orvosi fejlett ki. Párisban pedig leginkább a bölcséleti és teológiai karok virágoztak s emelkedtek az egész középkoron át döntő és uralkodó tekintélyre. Jóllehet a facultas artium volt az első és a többiek a felső karok, mégis bizonyos vezető szerepet töltött a facultas artiumnak, a teológiai mellett az egyetemeken. Ez volt mint a bölcsője az egyetemnek, az egyetemi rendszer kifejlődésének. És legtiszteletesebben ma is ez őrizte meg az egyetemi rendszer eszményét. A benne képviselt tudományok szellemén és természetén kívül ennek főleg az adja magyarázatát, hogy a facultas artiumot a többi fakultások hallgatóinak is megelőzőleg végezni kellett tanulmányozniuk.

Ezen ezért nem minden egyetemen fejlődött ki egyformán mind a négy kar, egyes fakultások rendszerének kialakulását azon egyetemen keretében foghatjuk bemutatni, amelyeknek keretében nyerte a kialakulását. Mivel pedig, mint említettük, a középkori egyetemen igazi szellemét és jellegét a bölcséleti és a teológiai tudományok adták meg, eme karok kialakulásával kezdjük és végig a párisi egyetemmel kapcsolatban. Különben is a párisi egyetem volt a középkori skolasztikának mind teológiai, mind filozófiai értelemben a fészke. Abelardus is itt, Párisban hirdette azt, még mielőtt szó lehetett volna az egyetemről. Mindazáltal egyetem nélkül is professor volt ő, az első igazi professor, akinek megvolt a maga határozott tanítási módszere és a maga tudományos problémái /1079-1142/.

Mint sok más helyen, úgy Párisban is régóta meg voltak már az egyetemen a maga híres iskolái. Ezekben nemcsak grammatikát és retorikát, hanem már nagy gondot fordítottak a dialektikát és teológiát is tanítottak. A XII. század első felében Párisban már három ilyen nagy hírű iskola volt, u.m. a Notre-Dame székesegyházi iskola, másik a szent Viktorról elnevezett iskola, és a harmadik az Abaelard-é a sz. Genováva hegyén. Ezeknek az iskoláknak a tanítási jogát a székeséptalan iskola kanonokjától, a későbbi kancellártól nyerték ius docendi-t. Ezek a tanítók főleg akkor szaporodtak el, amikor III. Szent-Louis megtiltotta, hogy a kancellár bármely illetékes tudóstól is megtagadja a tanítás jogát. A tanulók és tanítók számára megkövetelték az általános és természetes credénnel járt, hogy testületté csoportosuljanak. Ez különben jellemző hajlandósága volt a középkori embernek. Így keletkezett a költészet jogvédelem céljaira az universitas magistrorum et scholarium. Ennek keretében alakultak ki a XIII. században az egyes tudományok és tudományos fokozatok, u.m. baccalaureátus, licentiátus és doctorátus vagy magistrátus. Az első egyetemi statuum 1215-ből való.

A párisi egyetemen mind a négy fakultás kifejlődött, t. i. a 3 alsóbb, a teológiai, jogi és orvosi, és az alsóbb, a később u.n. előkészítő fakultás, a facultas artium. Ez utóbbit, mert a szaktudomány képzése

zen alapult, el kellett előbb végeznie annak, ki a felsőbbek valamelyiké-
re lépni akart, s meg kellett szerzenie a magisteri fokozatot. Itt tanult
meg a diák vagy scholáris jól latinul s itt tanulta meg a dialektikát, va-
gyis gondolkodásának iskolás fegyelmezettségét. Akik a facultás artiumba be-
lépni akart, be kellett töltenie a 13. évet, s 20 éves volt, mikor elvégze-
te. De voltak idősebbek is. A facultás artium tagjai ezenkívül még valame-
lyik nemzetnek /natio/ is tagjai voltak a négy közül u. m. francia, picardé,
normann és angol. De a francia natio tagjai voltak még az olaszok, spanyo-
lok és portugálok, a picardé a németalföldiek, az angolé az összes germán
népek fiai. A natiook feje a prokurátor, az egyetemé a rector, kit a facultas
artium, mint legnépesebb kar választott a maga tagjaiból; a karoké a dákán,
az egyházat, mint láttuk, a kancellár képviselte. stor avarii, nuntius, bi-
bellus. A fegyelmi ügyeket az egyetemi bíróság intézte el. Az egyetem köte-
lékébe tartoztak még a szükséges iparosok, kereskedők, chirurgusok és a gyógy-
szerészek. A congregatio a fakultások tanárainak a szervezete volt. Leg-
népesebb volt a facultatis artium congregatio. Az előadások vagy rendesek
/lectiones ordinariae/, vagy rendkívüliek / l. cursoriae/ voltak. A rendese-
ket a doctorok vagy magisterek, a rendkívülieket a baccalaureusok tartották.
Feltűnő dolog, hogy a facultatis artiumon az előadásokat nagyon korán, 6-9-
-ig tartották. Ennek az a magyarázata, hogy sokesetben a facultas magisterei
és tanárai egyszersmind a felsőbb fakultásoknak a tanulói voltak. Az artista
karon a tanulmányi idő legalább is hat év volt.

A baccalaureátus előkészületi ideje 3 év volt; ekkor le-
hetett jelentkezni az előkészítő vizsgálatra, a responsio-ra; ezután rögtön
jött az examen baccalauriorum vagy más néven determinatio. Targyai a la-
tin grammatika és a logika. Ez után két és fél év múlva jelentkezhetett a je-
lölt a licentiátusi vizsgálatra, de az előadásra jogot csak akkor kapott,
ha a licentiátusi vizsga szernosés letétele után egy félévvel még a magisteri
vizsgát is kiállotta. A magister, cui incept in artibus, szakfoglalója -
collatio - után legalább két évig kötelezte magát a tanításra. Ekkor meg-
kapta a licentia docendi -t. A licentiátusi vizsga tárgya volt a természet-
bölcselet első része, a magisteriáé annak második része és az ethika, kizáró-
lag Aristoteles nyomán a skolasztika értelmezése szerint.

Az artista karon szűkebb körben a quadrivium összes tár-
gyait tanították. De legszűkebben a matematikát és fizikát /azon kívül,
ami Aristotelesben meg volt/; mert nem szakemberek, hanem dialektika magis-
terei tanítottak. Legbővebben a logikával foglalkoztak, úgy, amint azt Aris-
toteles nyomán, kit főképpen a "filozofus" névvel tiszteltek meg, ismert a kö-
zépkor. Eme filozofiai tanulmány alapjául a grammatika szolgált; ez a sep-
tem artes liberales kutatója és minden bölcseletkedésnek az alapja.

Aristoteles logikáját Porphirius Isagoge-jában ismerték meg, melyet bevezetésül irt ahhoz. Ehhez kellett a tanárnak szorosabban ragaszkodnia. Ezután Aristoteles kategóriái következtek, majd a peri Hermenias /gör./, vagyis a liber syllabicus következett; ebben a kategóriák nem külön-külön hanem összefüggésükben tárgyalatnak.

Mindez előkészület volt az ars dialectiká-hoz. Ezt Aristoteles négy műve tartalmazza. Ez a négy mű sorrendben a következő: Topica, Analytica priora, Analytica posteriora és a De sophisticis elenchis. Az első nyolc könyvben /libri dictiones/, a vitatkozás módjairól szól, a második a szillogizmust tárgyalja részletesen; a harmadik a szigorúan következtetes, a negyedik pedig a hamis okoskodás módjait tartalmazza. Csak természetes, hogy mindezeket nem görögül, hanem latin fordításban olvasták, és pedig Boetius szövegét használva.

A párizsi egyetem teológiai karán már csak az isteni tudomány fontosságának kihangsúlyozása miatt is, a tanulmányi idő nagyon hosszú volt. 16 év kellett ahhoz, hogy valaki magister artiumból a teológia doktora lehessen. Ez a 16 év három részre volt felosztva: az első 6 évben csak előadásokat hallgatott a növendék, és pedig az első négyben a szentírásról, az 5. és 6. Petrus Lombardus szentenciáiról szólókat. Csak ezután, 26 éves korában tehette teológiai baccalaureátusi vizsgát, s lehetett biblicus, azaz a két esztendő a biblia egyik könyvéről előadást tarthatott. A kilencedik évben következett a tantaviva, mely után ingeniosus atque doctissimus lett a jelölt. Hátra volt még 7 év. Ekkor először baccalaureus formatus et perfectus /igazi baccalaureus/ vagy hivatalosan sententiarius lett, amely elnevezés onnan ered, hogy már Petrus Lombardus szentenciáiról tarthatott előadást. Ezután a gyakorlati kiképzés következett, hitszónoklat, tanárok helyettesítése stb. Amelynek végeztével elnyerte a licentiát. Csak mindezek elvégzése után avatták a teológia doktorává /birettatio/.

A tanítás mind az artista, mind a teológiai karon szigorúan megállapított menetben haladt. Az előadás alapjául szolgáló könyvek szövegétől eltérni nem volt szabad. Így volt még a matematikai oktatásnál is. A magister olvasta a szöveget, s mondatról mondatra, fejezetről fejezetre megmagyarázta /de puncto in punctum, de capitulo in capitulum, de membro in membrum/. A magyarázat abból állott, hogy miután már értelmezte a magister a gondolatot hozzá fűzött néhány problémát, a problema nehézségeivel, állítótagadó érveinek megfelelő csoportosításával, a megoldással /solutio/ és a problémákra adandó felelettel együtt. Nemcsak a menete, hanem a tartalma is szigorúan szabott volt minden előadásnak. Pl. az Ethikát 6 hétig, a "régeli logikát" /Isagoge, Praediermenta, Periermenias, Topica/ okt. 1-től márc. 25-ig kellett elvégezni, mígha kisebb természetbölcséleti műveket csak 5-6 hétig tárgyalták.

Jóllehet a tanítás menete és tartalma szigorúan kötött volt, még

sem kell azt gondolnunk, hogy emellett ne nyílt volna alkalom a gondolat fegyelmezésére. Hiszen a megszabott kereteken belül felvetett problémák at minden oldalról és pedig alaposan megtárgyalták, s így fogalmak egyénekenkénti osztályozására, elemzésére és rendszerezésére bőven nyílt alkalom. A megoldott természetesen mindig a tekintélyi és észbeli érvek szövetsége révén kapták meg, ami magának a skolasztikának is bevallott feladat volt.

A XIV. század közepe előtt az előadások külső alakjára vonatkozólag nem volt megállapított szabály. Az artista karon részint gyors, részint a szöveg lejegyezhetősége végett lassan adtak elő a tanárok. Az 1355. évi statuum azonban eltiltotta az előadások leírását, azonban ez nem sokáig volt érvényben, mert az Estouville-féle reformáció /1452/ ismét megengedte a lassu és gyors előadást is /ad penna sive non/. Az 1366 évi szabályzat a teologia kar sententiarusainak megtiltja, hogy az előadásaikat leírják - néhány jegyzet kivételével - és elolvasásuk. Az Estouville-féle reformáció ezt is megengedi azzal a kikötéssel, hogy saját mag által kidolgozott előadását olvassa fel a sententiarius.

A facultas artium tagjai egészen a középkor végéig nem padokban, hanem a padlón ültek, a szabályok azon indokolásával, hogy az ifjaknak ne legyen alkalmuk a fennhályázásra. A teologiai kar tagjai azonban már padokban ültek. A tanár előadás közben mégis katedrán ült. Az előadások szerves kiegészítői voltak az óra végén, vagy kijelölt időben tartott vitatkozások, a "nagy disputatíók", melyek kora reggeltől késő estig is tartottak. A diligentia okt. 1-től junius végéig tartott, s két részre oszlott: a magnus ordinarius husvétig, a parvus ordinarius husvétől junius végéig tartott. A dies legibilibek száma egy évben 150 volt, a szünidők mintegy 200 napot tettek ökl.

Szintén studium generalisnak nevezték a XIII. század elejétől a ferencesek és domonkosok iskoláit, melyek szintén a párizsi egyetem kötelékébe tartoztak, s minden egyetemi hallgató számára is nyitva voltak. Erősen látogatott iskolák voltak ezek. Csak magában a rendházban 214 tanuló lakott. De nemcsak Párizsban, másutt is voltak az egyetem kötelékébe tartozó iskolák, pl. a minoritáknak Toulouse-ban és Oxfordban. Ide a rend legkiválóbbjait küldték, kik a studium particularist, az ő alsófoku iskoláikat már végigtanulták.

Ezen felül egyes országok és szerzetesrendek még külön kollégiumokat is tartottak fenn a párizsi egyetem mellett. Ezek eleinte csak lakást adtak; innen nevük, hotel hospital, de később tanulmányi szükségleteikről is gondoskodtak, az előadások anyagának az ismétlésével. A XIII. - XIV. században magukat az előadásokat is átengedték a tanárok a kollégiumba az artista karon, sőt utóbb a felsőbb karokon is, úgyhogy a XV. században majdnem az egész egyetem átköltözött előadásaival a kollégiumokba, holott tiltva volt az előadásokat magán helyen tartani. E századokban Párizsban mintegy 50 ilyen kollégium volt az egyetem mellett.

A kollégiumokban pontosan szabályozott szigorú élet folyt. Kik angyelvükön beszéltek /vulgarisantes/, pénzbüntetéssel sújtották. A tagok háromfélék lehettek: bursarii /alapítványosok/, beneficiarii /másnemű jótéteményesek/ és pensionarii /fizetők/.

A párizsi egyetem mintájára szervezkedtek a többi egyetemek is. Csakhogy a teológiai kar kevés helyen volt meg; ellenben a jogi Franciaországban csaknem mindenütt. De azért Franciaországban a vidéki egyetemekre nagy hatása volt a bolognaiak is. A montpellierinek meg az orvosi kara volt híres. Németországban nemcsak az artisták karán, hanem a többiének a scholárisai is egy-egy natio kötelékébe tartoztak. E korban az 1384. évi statuum szerint négy natio volt: u.m. az ausztriai /az olaszokkal/, a magyar/a szlovákokkal/, a rajnai /az egész nyugateurópaiakkal/ és a szász /északi és keleti Németország, Skandinávia, Anglia/. Németországban a legelsőek voltak a prágai és a bécsi, összesen volt a középkor végén 14 egyetem /Oxford, Cambridge/.

A párizsi egyetemnek nemcsak a bölcseleti és teológiai kara szolgált mintául, hanem általában nagy hatással volt a nyugateurópai egyetemekre. Sok helyen még az alapító levelekben is hivatkoznak rá. A párizsától eltérő fejlődést mutat a bolognai, melyben a jogi tudományok vitték a vezető szerepet. Olaszországban ugyanis a világi elem is csakhamar vezető szerephez jutott kulturális téren, míg másutt majdnem kizárólag csak papok képviselték a közművelődési érdekeket. Ezért Olaszországban világi egyének is sürűn keresték fel a tudományok forrásait. Itáliában különben is mindig megvolt bizonyos kapcsolat az ókor és az új idők között, így tudományi téren is. A gyakorlati élettől sem szakadt el annyira a tudomány, az elmélet, az iskola, mint az Alpokon túli Európában a dialektika egyoldalú és tulhajtott művelésével. A dialektika mellett azért a grammatika és a retorika is megtartotta a maga fontosságát, különösen a retorika a jogi élettel való kapcsolatban és vonatkozásaiban. Ez különösen az volt, mely az okiratok megszerkesztésére vonatkozott, az u.n. dictamen és a hozzáfűződő jogi ismeretek. Hiszen tudjuk, hogy Olaszországban a jogi életben nagy szerepet vittek a közjegyzők a Karolingok óta. Már az is szükségessé tette, hogy a világi emberek jogi képzéséről megfelelő gondoskodás történjék. Mindehez járult még az is, hogy a római jog érvényessége sem szakadt meg teljesen Itáliában, sőt erősen kifejlett municipiális életében erős alkalmazkodást mutatott az új helyzetekhez és a szükségletekhez. Középeurópában is rövid ideig állott fenn a Karolingok birodalmában készített egyetemes jogrendszer és helyébe partikuláris, területi, vagy rendi jogrendszerek lépnek. Ezeknek alapja a szokásjog volt; később ezt kodifikálták. Mennél eltérőbb és partikulárisabb volt ez a jogrendszer, annál szükségesebbé vált valamiféle egységes és egyetemes jogrendszer tekintélye. Ez nem lehetett más, mint az, mely Itáliában már kézen állott és tovább is fejlett, az ott érvényes és iskolákban is mű-

lt római jog. Volt még egy másik jogrendszer is érvényben, az egyház
ndi jogrendszere; az egyház, amint látta, hogy a római jog mind általá-
sabbá válik, ezt a dekretálisokban általános jogrendszerre fejleszti ki,
után a legfontosabb római jogi fogalmak felhasználásával megalkotja a de-
tumokat. Ezt aztán az egyház iskoláiban is taníttatja, sőt pl. Párizsban
jogi karon a római jogot nem is szabad volt tanítani. Így fejlett ki a
colae iuris civilis mellett a scolae decreti is. Bolognában mind a kettőt
tanították.

Irnerius volt Bologna első híres jogtanára 1100-1130 között, bár már
előtte is tanították az Institutiókat és a Codexeket. De Irnerius nemcsak a
római jogi szellemnek igazi képviselőit, a Digestákat vezette be, hanem ő a-
lapítja a jogi képzést magukra forrásművekre és azok kritikai méltatására és
ő volt az, aki megteremtette a ius civile tanításának a tervezetét és menetét.
Az egyházjog alapvető munkája, Gratianus Decretuma is Bolognában készült. Mind
ezek megalapozták a bolognai legista iskola vezető szerepét.

A bolognai egyetem szervezete minden tekintetben eltért a nyugati
egyetemektől. Ez universitas scholarium volt, a tanulók egyeteme. Kizárólag a
tanulók kormányozták. A tanulók hívték meg a tanárokat a szigorúan ellenőrizt
működésükre. A rektort a clericusok közül ők maguk választották és a tanárnai
testtől a diák-rektortól kellett szabadságot kérni, ha előadásait, bár csak rö-
videbb időre is fel akarta függeszteni, vagy épen elutazni akart. A tanárt pé-
nyűbüntetéssel súlytották, ha előadás it meg nem tartotta, sőt már akkor is, ha a
kézikönyvből valamit kihagyott, vagyis az egyes részleteket az előre kiszabott
időre be nem végezte. A tanárokat ellenőrző külön diákbizottságnak neve denun-
tatores doctorum volt.

A diákok teljes szabadságot élveztek, ellentétben a nyugati egyetemek
hárt életével. Külön laktak bérlet szállásaikon és csak a fegyverviselés és a
szernesejáték volt megtiltva nekik.

Ez a széles autonómikus élet kialakulásának talán az a magyarázat
hogy a bolognai diákok legnagyobb része nem bolognai illetőségű volt. Azért a
különböző jogvédelem okából ki is kellett fejleszteni saját bolognai autonómikus
jogrendszerüket. Másik oka az lehetett, hogy rendszerint magasabb korúak voltak
30-40 év körül. Már egyházi javadalmak is voltak közöttük. Mindezekért csak
a saját maguk által választott feljebbvalókat ismerték el.

Ez a szervezet a XIV. század elején alakult ki végleg a taná-
rokkal és a magistratussal folytatott hosszú küzdelmek után. Ekkor már itt
is megalakultak a nationok, és pedig 33 natio, melyek közül 17 alkotta az uni-
versitas citramontanumot és 16 universitas az universitas ultramontanumot.
Két-két évre mindkettő külön választotta a maga rektorát a teologusok sorá-
ból és pedig úgy, hogy a citramontanusoknál a választást a lelépő rector 9 ta-
nácstagja és 9 adjunktusa, az ultramontanusoknál a nemzetek által

delegált elktorok ejtették meg azt. A rektorok mellett tanácsosok /consiliarii/ működtek; ezeket az egyes nemzetek választották. A rektorral élükön ők voltak az ügyviteli hatóságok. Egyetemi tisztviselők: a rektori számvizsgálók vagy syndicusok, az ügyész /syndicus communis/, a tankönyvek átvizsgálói /pociarii/, szállásbecslők /texatores hospitiorum/, pénztárnokok /massarii/, jegyző /notarius/, bírói generalis et speciales. Az egyetem közelékéhez tartoztak aztán itt is a különböző iparosok és kereskedők.

Itt is voltak rendes és rendkívüli előadások, amazok délelőtt, emezek délután. Itt is szigorúan ragaszkodtak a szöveghez, s ugyanúgy fejtegették, értelmezték, mint Párizsban. Disputák is voltak. Tudományos fokozatok a baccalaureatus és doctoratus. Aki a ius civile-t 5 évig tanulta, joga volt előadást tartani egy titulusról. 6 év után már egy egész könyvről. Ez volt a rendkívüli előadás. A ius canonikum hallgatója már 4 év után praelegálhatott a decretalisok egy fejezetéről és 5 év múlva egy egész decretalisoról. /Decretalisok : pápák intézkedéseiben a canonokra bízvazkodtak. Ezek az ó- és újszövetség könyvein kívül a sarkalatos zsinati határozatok gyűjteményei. Az általános és a tartományi zsinatok határozataiból 65 törvényt István efezusi püspök 385 körül szedett össze. Az első kritikai szellemű gyűjtemény Dionysios Exiguus római apáté /530-556/. Dionysios művét Decretaliaknak azért nevezik, mert fölvevett minden jóváhagyott törvénykönyvet, canont, zsinati határozatot, elvi jelentőségű pápai levelet. /Ekkor lesz a jelölt baccalaureus. A doctori fokozat^{ot} a ius civileből 8, a ius canonikum-ból 6 évi tanulmány után lehetett letenni. De azért kb. 10 év alatt akárki megszerezhetette már mind a kettőt. A vizsgálatok kétfélék voltak: y. m. a komoly és szigorú magános, és az ünnepélyes nyilvános vizsgálatok. Bolognában is volt a jogin kívül még orvosi /1352-től/, teológiai és a szabad művészetek egyeteme is. De a studium generale Bolognával kapcsolatban általánosan csak a jogi kart jelentette.

A legtöbb class egyetem a bolognai mintájára szervezkedett; sőt a vicenzai, arezzoi, padovai és a pisai egyetemek egyenesen úgy keletkeztek, hogy a bolognai egyetem egyes tanárai és tanulói nem voltak megelégedve a városi hatósággal s ezért onnan kivándoroltak. Ezért utóbb a tanárnak esküt is kellett tennie arra, hogy másutt nem fog jogot tanítani. Azért ez mégis ismételten megtörtént. A bolognaitól egészen eltérő fejlődést mutat a 2 római egyetem, a nápolyi és a firenzei. Az egyik római egyetem a pápai volt; ez egészen a pápától függött, nem volt autonómiája. Ott működött, ahol a pápa székelt; követte Avignonba is. A másikat VIII. Bonifácius alapította, 1303-ban; ez volt az universitas Urbis. A kettő X. Leo alatt összeolvadt. A nápolyi 1224-ben alapult. Ennek se volt autonómiája, mert ez meg a királytól függött. A firenzei sem volt universitas scholarium. Itt tanították először a görög nyel-

vet /1360/ és itt volt külön tanára a költészetnek, így Dante is az volt.

A salernoi egyetem tudós orvosai már Innarius és Ablasardus előtt h iresek voltak. 1080-ban asalernoi iskolának igen híres tanára volt Constantinus Africanus, mikor Hippokratés aforizmusait arabs fordításból latinra átültette. Nők is tanultak itt. Előbb a facultas artiumot kellett elvégezni. Az orvosi tanfolyam 5 éves volt, s azon kívül h ires orvos mellett kellett még egy évig praktizálni. H ippokratés és Galenos művei alapján tanultak. A tanárok emlékét is számos könyv őrzi, melyeket az egész középkoron ít használtak. Így pl. a hexameterekben írt egészségtani mű még ma is emlegetett. Jogi és teológiai kar nem igen volt. Ennek sem volt autonómiája. Híres tanulmányi rendje II. Frigyes Sicíliai királytól való /1231/. Ekkor volt virágzása tetőpontján. A XIV. században már aláhanyatlott. A salernoi egyetem megkapta a halálraítéltek holttesteit, s így a boncolás állandó gyakorlat volt. Ez másutt ritkaságszámba ment; pl. Montpellierben csak két éven egyszer boncoltak s utóbb mint elméletibbé vált, a skolasztika hatása alatt, az orvosi tanítás.

A bolognai egyetem mintájára szervezködtek a spanyol egyetemek. Ezek száma a XV. században 13 volt. Csakhogy szabadságukat korlátozták a királyi jogokra való tekintettel. A salamancai egyetemen különösen virágzott a teológiai kar. Ez volt egy időben az orthodox teológiai tudományosságnak a fészke a gallikon törekvésektől függő párizsi egyetemmel szemben. A bolognai típus szerint rendezkedett be a krakkói és nálunk a pécsi /1367/. A veszprémi egyetem még régebb, mert valószínűleg már III. Béla /1173-1196/ egyetemi rangra emelte az ottahi iskolát. Zsigmond isemelt egyetemet Óbudán, valószínűleg 1389-ben. A bolognai egyetem mintájára, kapott egyetem rendezéshez pápai felhatalmazást II. Páltól Mátyás is. Ebben főmunkatárs Vitéz János volt. Ezen az alapon szervezik a pozsonyi egyetemet /Institutió/. Talán 1480 körül fogott Mátyás a budai egyetem alapításához. Mind erről bővebben Abel Jenő: Egyetemeink a középkorban. Budapest. Akadémia. 1881.

16

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
944 1937
szarapodási naplószám.